

проф. др Дарко МАРИНКОВИЋ

КРИМИНАЛИСТИЧКЕ ИСТРАГЕ НАРКОКРИМИНАЛА

скрипта

КОНТРОЛИСАНА ИСПОРУКА ДРОГА КАО ИСТРАЖНА ТЕХНИКА

Контролисана испорука (ен. *controled delivery*) или надзирани превоз (транспорт) представља незаобилазну истражну технику када је реч о сузбијању организованих илегалних транспорта дрога, али и кријумчарењу других врста роба чији је промет забрањен или ограничен, попут оружја, муниције, злата, радиоактивних материја, украдених аутомобила и сл. Њоме се омогућава сагледавање свих учесника ових сложених криминалних делатности, које се врло често испољавају у међународним размерама, и као таква се надовезује на претходна сазнања истражних органа о реализацији конкретног, незаконитог транспорта из једне земље у другу, са једног краја света на други.¹ Таква сазнања могу потицати од информатора (сарадника) или прикривених иследника (тајних агената) инфилтрираних у криминалну организацију, тајне аудио и видео опсервације или других оперативних и доказних мера и радњи, и представљају иницијални основ за *надзирани превоз*, којим се постојеће информације о самом транспорту дрога и лицима која га обављају продубљују и конкретизују, доводећи до откривања и кажњавања свих актера уплетених у ове делатности, укључујући и саме организаторе.²

Контролисана испорука у Законику о кривичном поступку

У нашој доскорашњој криминалистичкој теорији и пракси (тј. до измена ЗКП-а из децембра 2002 године) доста штуро је указивано на *метод пропуштања*, који се садржински и циљно највећим делом поклапа са техником контролисане испоруке. Процесни и други закони и подзаконски акти нису садржали нити једну одредбу која би пружала легалан основ за његову примену, па се о овом оперативном методу говорило опрезно, водећи рачуна да се не пређе танка линија која раздваја законито од незаконитог поступања. Основни проблем у примени *пропуштања* био је садржан у чињеници да се он конфронтира са начелима официјелности и легалитета кривичног гоњења, која обавезују државне органе, пре свих тужиоца и полицију, на предузимање одређених мера и радњи, те покретање кривичног поступка, одмах по стицању одговарајућих сазнања о извршењу конкретног кривичног дела за које се гони по службеној дужности и његовом учиниоцу. С обзиром на њихову суштинску идентичност, и техника контролисане испоруке се налази у колизији са овим начелима, али се њеним изричитим прописивањем у закону као специфичне истражне технике и посебне доказне радње та колизија елиминише, а субјекти који су

¹ Уважавајући такво стање ствари, Уједињене нације су у *Конвенцији против незаконитог промета опојних дрога и психотропних супстанци* из 1988. године предвиделе предузимање потребних мера од стране држава потписница, којима се омогућава реализација контролисаних испорука на међународном нивоу, на основу споразума или ангажмана које државе потписнице међусобно усагласе. Према одредби члана 11 ове конвенције, контролисана испорука се дефинише као техника истраге којом се незаконитим или сумњивим пошиљкама наркотика или психотропних супстанци дозвољава да наставе пут, пређу преко територије или уђу на територију једне или више земаља, уз знање и под надзором њихових надлежних органа, ради идентификације лица умешаних у ове незаконите делатности.

² Marinković D.: *Specijalna istražna metoda kontrolisane isporuke, Pravo i forenzika u kriminalistici* (zbornik radova), Beograd: Kriminalističko-policijska akademija, 2010. godina, str. 393-403.

надлежни за њено одобравање и практичну реализацију то чине на основу посебног, законског овлашћења. Уважавајући одредбе Конвенције УН из 1988 године које се односе на контролисана испорука, готово деценију и по од њеног доношења, наш законодавац је Законом о изменама и допунама ЗКП-а из децембра 2002 године предвидео меру контролисана испорука, у оквиру посебних одредби о поступку за кривична дела организованог криминала.

Републички јавни тужилац, односно јавни тужилац посебне надлежности, може ради прикупљања доказа за поступак и откривања осумњичених одредити контролисану испоруку којом се дозвољава да, уз знање и под надзором надлежних органа, незаконите или сумњиве поштиљке:

- 1) буду испоручене у оквиру територије Републике Србије;
- 2) уђу, пређу или изађу са територије Републике Србије.

Јавни тужилац наредбом одређује начин спровођења контролисана испорука. Контролисану испоруку спроводи полиција и други државни органи које одреди јавни тужилац, уз сагласност надлежних органа заинтересованих држава и на основу узајамности, у складу са потврђеним међународним уговорима којима се детаљније уређује њен садржај.

По извршењу контролисана испорука полиција, односно други државни орган доставља јавном тужиоцу извештај који садржи: податке о времену почетка и завршетка контролисана испорука, податке о службеном лицу које је спровело радњу, опис примењених техничких средстава, податке о обухваћеним лицима и резултатима примењене контролисана испорука

Криминалистички аспекти контролисана испорука

Оно што по правилу претходи самој контролисаној испоруци дроге јесу оперативне активности полиције и других органа надлежних за спровођење закона усмерене на прикупљање података о појединцима или криминалним групама које се баве организовањем илегалних транспорта дрога, њиховом *modus* и *radius operandi*-у, везама са другим преступницима у свету, посебно оним који су из држава или подручја у којима се дроге производе. У оквиру таквих активности размењују се оперативни подаци између полицијских и правосудних органа две или више држава, како би се добила што потпунија слика о плановима преступника, врсти и количини дроге која треба да буде кријумчарена, односно транспортована, на који начин, као и о полазишту, кријумчарској рути и одредишту илегалног транспорта.

Садржински, контролисана испорука дрога се састоји у тајном надгледању и праћењу, од стране државних органа (пре свих полиције), психоактивних супстанци и других сумњивих или незаконитих поштиљки које се налазе у илегалном транспорту, без прекидања његовог тока и заплена, с циљем да се у потпуности сагледа и открије цела криминална мрежа, људство и техника умешани у ове делатности. Њоме се одгађа пресецање кријумчарских канала и лишење слободе лица која непосредно манипулишу са предметима илегалних транспорта, зарад накнадног откривања и кажњавања и других учесника, који се у том тренутку, на основу расположивих сазнања, не могу довести у међусобну интеракцију. Закључак је да примена ове истражне технике представља резултат *криминалистичке процене* да је у конкретном случају корисније пропустити и тајно надзирати незаконити транспорт дрога, од његовог тренутног прекидања и заплена, чиме ће се обезбедити докази не само против

пошиљаоца и примаоца, већ и против других лица, пре свега криминалаца на високом нивоу. Сама контрола и надзор илегалног транспорта у пракси се може остваривати на различите начине, зависно од превозног средства којим се транспорт реализује, модалитета саме испоруке и фактичких могућности за њено надгледање у сваком конкретном случају.

Најпоузданији метод надзирања и праћења испоруке свакако је непосредно, физичко праћење илегалног транспорта, односно лица која га реализују. Тако нпр., уколико се дрога транспортује аутомобилом, његов надзор и праћење ће се спроводити са једном или више екипа за надзор, које ће се кретати одговарајућим возилима, опремљеним уређајима за снимање и међусобну везу и комуникацију. У случају да праћено возило током пута стане, те да се лица која се налазе у њему удаље од возила, потребно је предузети њихово праћење пешнице, уз одржавање надзора над самим возилом. Само документовање контролисане испоруке у таквим случајевима треба поуздано да прикаже путању којом се испорука, односно возило кретало, опис тог возила, идентификацију лица која су долазила у додир са пошиљком, њихову комуникацију са другим лицима и сл.³ То се чини писањем извештаја о времену и месту поласка незаконитог транспорта, лицима која су учествовала у утовару дроге и обезбеђењу превозног средства, месту и времену уласка возила у земљу, времену проласка возила кроз одређена места, времену и месту заустављања и лицима са којима се контактирало, времену и локацији допремања дроге, односно месту изласка транспорта из земље, итд. Поред писаних извештаја, екипа за праћење и надзор сачињава и видео и фото записе који приказују кретање возила, при чему треба водити рачуна да се на снимцима, поред превозног средства, виде и табле са називима места кроз које возило пролази. Велики значај у што потпунијем сагледавању кретања илегалног транспорта могу имати и снимци безбедносних камера постављених на бензинским пумпама, хотелима, раскрсницама и другим местима и објектима који се налазе на правцу кретања надзираног возила. Њиховим прегледом могу се допунити снимци сачињени од стране екипе за тајни надзор и праћење илегалног транспорта. У документацију улазе и разни писани извештаји полиције и царинске службе сачињени при контроли преласка саобраћајног средства преко границе или током саобраћајне контроле, транскрипти надзираних телефонских разговора осумњичених, снимци дигиталне мапе која приказује позицију и кретање локатора постављеног у превозно средство којим се дрога превози, итд.

Преступници често шаљу дрогу поштом, тако што један или више њих одлази у државу, односно место где набављају наркотику, након чега их упућују као поштанску пошиљку на одредиште. Други чланови групе чекају њену испоруку и преузимају пакет. Целу операцију може извести и једна особа, која одлази до земље у којој купује дрогу, коју затим пакује и шаље себи. Она се затим авионом или другим превозним средством враћа у земљу и чека приспеће пошиљке, коју преузима у пошти или јој иста буде испоручена на кућну адресу, од стране сервисне службе. Полиција и друге безбедносне агенције, уз сарадњу са поштанском службом, током транспорта могу организовати замену наркотика или друге робе опасне по здравље и живот људи, односно безбедност, при чему треба водити рачуна да сама замена не траје дуго. Свако кашњење у испоруци може изазвати подозрење преступника, које у одређеним

³ Попара В.: Специфичности поступања јединица за опсервацију приликом реализације контролисане испоруке дроге, *Безбедност*, број 1, 2010, Београд, стр. 253.

случајевима може кулминирати одустанком од преузимања пакета.⁴ У сам пакет, односно пошиљку, могуће је уградити и електронски уређај за праћење, што посебно добија на значају ако се у конкретном случају сама пошиљка не може непрестано визуелно надгледати. Као додатну функцију, електронски локатор може дискретно сигнализирати полицији да је пакет у коме је постављен отворен.

Како би обезбедила доказе да одређено лице шаље, односно преузима надзирани пакет, полиција може поставити и мини-камере унутар поштанских сандучића или на другим, за то погодним местима, те снимити цео догађај. Такође, доказивање умешаности особе у незаконите делатности транспорта и располагања дрогом, односно предметима садржаним у пакету, може укључити и графолошку анализу и компарацију рукописа осумњиченог са исписаним текстом адресе пошиљаоца и примаоца на пакету, затим проналажење отисака прстију на пакету и њихову компарацију са отисцима осумњиченог, као и ДНК анализу пљувачке која се налази на поштанској маркици (уколико је овлажена пљувачком да би се залепила на пошиљку и сл.).

Незаконита пошиљка дроге се током транспорта може надзирати и од стране прикривених иследника (тајних агената) инкорпорираних у криминалну групу, или информатора који полицијским органима саопштавају правац његовог кретања и лица која га реализују. Такође, надзор и контрола транспорта може се предузети и са дистанце, применом савремених техничких уређаја за оптички надзор, осматрање, оријентацију или позиционирање, попут GPS-а (ен. *Global Positioning System*).⁵

⁴ Horswell J. (ed.): *The Practice of Crime Scene Investigation*, CRC Press LLC, 2004, str. 290.

⁵ У овом случају се у превозно средство којим се наркотици транспортују, нпр. брод или аутомобил, тајно поставља GPS пријемник интегрисан са GSM модемом. GPS пријемник добија одговарајући сигнал са сателита, на основу кога одређује своју позицију, а сигнал који ту позицију дефинише се преко GSM модема шаље у оперативни центар задужен за контролу транспорта. Добијена позиција се у центру, преко одговарајућег софтвера, директно приказује на дигитализованој топографској карти. На тај начин се у сваком тренутку може одредити прецизна позиција транспорта, а на самој карти приказати детаљан правац његовог кретања.

СИМУЛОВАНА КУПОВИНА НАРКОТИКА КАО ПОСЕБНА ДОКАЗНА РАДЊА

Саставни део активности инфилтрације полиције у криминалну средину, независно од кога ко их непосредно реализује (прикривени иследник или информатор), може бити и предузимање одговарајућих послова и услуга које су у стварним приликама и околностима обично незаконите, док у конкретном случају имају за циљ да докажу спремност мете истраге на чињење злочина, односно фреквентност и континуираност њеног незаконитог поступања. Стварне, негативне последице таквих радњи и понашања се контролишу и по правилу су одсутне, из разлога што се одвијају у *режији* државних органа који њихово дејство своде и усмеравају у границе специфичне истражне технике. Одсуство црте реалности у овом случају узрокује да говоримо о симулованим делатностима, при чему се једино стварно - животно у њима налази на страни осумњиченог. Треба истаћи да својство симулованости могу имати само оне радње чија се последица може фингирати, попут илегалне трговине предмета кривичних дела, док у случају инкриминација тешке телесне повреде, убиства или силовања, симуловање није могуће.

Симуловани послови као доказна радња у ЗКП-у Србије

Према одредбама Законика о кривичном поступку, ако су испуњени општи услови за примену посебних доказних радњи, суд, односно судија за претходни поступак, на образложени предлог јавног тужиоца суд може одредити:

- 1) симуловану куповину, продају или пружање пословних услуга;
- 2) симуловано давање или примање мита.

Симуловане послове одређује судија за претходни поступак образложеном наредбом, која садржи податке о осумњиченом, законски назив кривичног дела, разлоге на којима се заснива сумња, начин спровођења, снимање, документовање, обим и трајање посебне доказне радње. Спровођење симулованих послова може трајати три месеца, а због неопходности даљег прикупљања доказа може се продужити највише за три месеца. Ако је реч о кривичним делима организованог криминала и ратних злочина закључење симулованих послова се може изузетно продужити још највише два пута у трајању од по три месеца. Закључење симулованих послова се прекида чим престану разлози за њихову примену.

Наредбу о предузимању симулованих послова извршава, по правилу, овлашћено лице полиције, Безбедносно-информативне агенције или Војнобезбедносне агенције, а ако то захтевају посебне околности случаја и друго овлашћено лице. О спровођењу симулованих послова сачињавају се дневни извештаји који се заједно са прикупљеним снимцима достављају судији за претходни поступак и јавном тужиоцу, на њихов захтев. Овлашћено лице које закључује симуловани посао не чини кривично дело, ако је радња коју предузима кривичним законом предвиђена као радња кривичног дела. Ипак, забрањено је и кажњиво да то лице подстрекава другог на извршење кривичног дела.

По закључењу симулованих послова државни орган који извршава симуловане послове доставља судији за претходни поступак целокупну документацију о предузетој посебној доказној радњи, оптичке, тонске или електронске записе и друге доказе и посебан извештај који садржи: време закључења симулованих послова, податке о лицу које је симуловане послове закључило осим ако је то учинио

прикривени иследник, опис техничких средстава која су примењена, број и расположиве податке о лицима укљученим у закључење симулованих послова.

Судија за претходни поступак ће достављени материјал и извештај проследити јавном тужиоцу.

Криминалистички аспекти симуловане купопродаје наркотика

Основна феноменолошка карактеристика наркокриминала јесте његова прикривеност испољавања, која у великој мери неутралише бројне доказне технике, па се као најпримеренији метод ислеђивања користи онај који је способан да обезбеди доказе управо у оним сегментима његовог манифестовања у којима је та прикривеност сведена на најмању меру. То је сам тренутак реализације купопродаје, односно успостављања инкриминисаног контакта. С обзиром да учесници процеса купопродаје дроге делују сагласношћу воља, илузорно је у овој фази остварења дела, као и током производње и кријумчарење, очекивати пријаву његовог извршења и друге чињенице од значаја за истрагу. Међутим, делатности појединаца и криминалних организације из ове сфере криминала су по свом карактеру много више проактивне него реактивне – у њиховој реализацији се не чека да се заинтересовани купци сами јаве, већ се непрекидно траже нова тржишта и муштерије за пласман наркотика - у једном ланцу трговине дрогама немогуће је пословати искључиво са познатим и провереним партнерима, већ се траже нова лица, која кријумчарима и дилерима обећавају добру зараду. Тиме се пружа шанса припадницима полиције да, издајући се за особе са друге стране закона, заинтересоване за куповину или продају забрањених супстанци, реализују технике псеудо куповине предмета кривичних дела (лт. *producta sceleris*). Оне представљају проверено ефикасан метод обезбеђивања доказа, који због своје природе садржи и опасност остварења недозвољене провокације, о чему треба водити рачуна при њиховој практичној реализацији.

Најуобичајенији, а уједно и најпоузданији метод успостављања првог контакта прикривеног иследника са *метом истраге* (криминална група или појединци за које постоји основана сумња да се баве илегалном производњом и прометом наркотика) јесте помоћу информатора, односно доушника из криминалног миљеа. Прилаз који се користи при првом сусрету често представља најкритичнију тачку тајне истраге. Ипак, сам контакт некада може бити и лакши део посла, док је тежи одређивање места за будући састанак и постизање договора око извршења кривичног дела (псеудо куповине дроге).

Комплексније полицијске операције усмерене на појединце или организације које се баве илегалном производњом и продајом наркотика у себе нужно укључују послове псеудо куповине, који се у полицијској пракси САД-а уобичајено реализују у две фазе – прва је *куповање* поверења дилера дроге, а друга њихово *лишење слободе*. Може се рећи да су карактеристике такве врсте истрага универзалне, те да имају апсолутну применљивост и у нашој криминалистичкој пракси.

Трговци наркотицима су природно неповерљиви и сумњичави према новим сарадницима и купцима из страха да би они могли бити припадници полиције, односно прикривени иследници ангажовани на истрази њихове незаконите делатности. Зато се као метод стицања њиховог поверења у новог купца (прикривеног иследника) намеће примена *купи и иди* (ен. *buy-walk*) процедуре. Њена суштина састоји се у томе да прикривени иследник који се представља за купца наркотика узима

извесну количину ових супстанци, уредно плати узету робу и одлази, не лишвајући слободе дилера, тј. продавца. Након извесног времена поново се успоставља контакт, уговара нова количина наркотика која се такође уредно плаћа и преузима. Куповина поверења обично почиње са мањим количинама наркотика, уз тенденцију увећања - правило је да што се обави већи број оваквих куповина, дилер постаје све опуштенији и сигурнији у новог крими-партнера, уверен да није реч о представнику закона. У случају да се након сваке куповине дроге приступи лишењу слободе њених продаваца, открио би се прави идентитет прикривеног иследника и на тај начин онемогућило дуже временско ислеђивање целе мреже осумњичених. Иследнику се у оваквим ситуацијама реално може пружити шанса да упозна и главне снабдеваче дрогом – тзв. гросисте, те да се инкорпорира дубље у структуре криминалне организације и упозна њене челне људе. Саставни део *купи и иди* процедуре јесте и примена метода тајне опсервације, односно праћења, прислушкивања и осматрања осумњичених учесника илегалних трансакција, као и лица са којима ови контактирају, који неретко могу одвести и до круцијалних чланова наркоорганизације.⁶

Од оперативне процене зависи када ће процедура *купи и иди* бити окончана операцијом *купи и ухапси*, што ће у највећем проценту зависити од квалитета прикупљених доказа током претходно реализованих операција, али и фактичке и законске немогућности да се реализује већи број таквих купопродаја, које, између осталог, захтевају и доста новца који је неопходно обезбедити у те сврхе.

Операције *купи и ухапси* (ен. *buy-bust*) могу се примењивати самостално, где се већ при реализацији прве уговорене купопродаје наркотика приступа лишењу слободе осумњичених учесника трансакције, или се могу надовезати на *купи и иди* операције, у ком случају следе након неколико претходно у потпуности реализованих послова купопродаје. У тренутку када је процес трговине обављен, односно преузета дрога и уступљен новац, прикривени иследник лишава слободе осумњиченог или даје знак другим агентима за подршку да брзом и енергичном акцијом ухапсе дилере, онемогућивши их да пруже отпор или побегну са лица места.

Операције симуловане купопродаје наркотика веома су сложене и захтевају претходне озбиљне припреме. Прикривени иследник који уговара и реализује куповину ни у једном тренутку не би смео бити остављен без подршке других полицијских службеника, којих може бити различит број са превасходним циљем да воде рачуна о његовој безбедности. Они се налазе у ближем или даљем окружењу иследника, прикривени, водећи рачуна да не буду уочени од стране осумњичених или евентуално њихове екипе за контранадзор. Зависно од типа операције, тим за подршку има и друга, конкретна задужења. Тако у *купи и иди* операцијама они нагледају и снимају сам ток купопродаје дроге, затим прате осумњиченог који је узео новац, надзиру његове контакте са другим сумњивим лицима, озвучују возила, просторије или средства комуникације и тсл. У *купи и ухапси* процедури, због њене природе, само хапшење осумњиченог мора бити детаљно предвиђено, водећи рачуна да се не угрози живот прикривеног иследника и/или информатора. Неретко су у овим ситуацијама осумњичени наоружани и покушаће да их убију, тврдећи касније да је то била самоодбрана и да нису знали да је реч о полицијском службенику на тајном

⁶ Маринковић Д.: Основни правци криминалистичког поступања у сузбијању наркокриминалитета, *Наука - Безбедност - Полиција*, број 2, Београд, 2003, стр. 141.

задатку.⁷ Зато је веома важно да се сам иследник са својим колегама претходно договори и укаже им на место на коме ће се обавити процес купопродаје, како би се сходно томе они припремили за даље поступање.

Метод показивања новца у симулованој куповини наркотика

Метод показивања новца (ен. *flash roll*⁸) представља посебан вид симуловане куповине наркотика, у којој прикривени иследник продавцу психоактивних супстанци показује одређену суму новца, како би му доказао да има средства за набавку дроге о чијој куповини се преговара.⁹ Може се истаћи неколико јаких аргумената предузимања ове делатности, односно предочавања новца *на блиц* (отуда израз *flash*). Пре свега, то се чини да би се осумњичени (трговац наркотицима) уверио да потенцијални купац (прикривени агент) може купити дрогу, односно да је платежно способан. Осим тога, показивањем новца се доказује да је прикривени агент озбиљан у вези куповине дроге о којој се преговара, потреба за каснијим показивањем новца осумњиченима се елиминише, а они су с друге стране приморани да, као противуслугу, докажу да имају приступ дроги тиме што ће је показати иследнику. На крају, приказивање новца намењеног куповини наркотика има тенденцију да рапидно убрза сам процес купопродаје.¹⁰

Када се размишља о показивању новца осумњиченом, увек се мора размишљати о безбедности прикривеног иследника и чињеници да он, са одређеном сумом новца коју показује, неретко представља примамљив плен разбојника и убица. Да би се смањила могућност разоткривања иследника и напада на њега, користи се техника *изненадног показивања новца*, која се састоји у приказивању новца продавцу дроге без његовог претходног знања за то, при чему овај треба да стекне уверење да ће тај новац касније бити искоришћен за куповину дроге. Новац осумњиченом треба изложити на такав начин да се овај може уверити да га има довољно за планирани купопродајни посао. За разлику од изненадног, планирано показивање новца је када осумњичени (потенцијални продавац наркотика) унапред зна да ће видети новац који ће бити употребљен за куповину дроге. Прикривени иследник у току преговора обећава да ће при следећем сусрету понети са собом новац потребан за куповину дроге, са циљем да увери дилера у озбиљност и фактичку моћ реализације посла. Ову врсту показивања новца, према америчким ауторима, треба примењивати само у изузетним околностима, односно у максимално контролисаном окружењу, с обзиром да је реално очекивати да осумњичени у овом случају организује напад на иследника у циљу одузимања новца који ће бити код њега.

⁷ Lee G., *op. cit.*, стр. 147.

⁸ Израз *flash roll* значи изненадно, на моменат (блиц - flash), показивање новца (roll - новац, замотуљак новца).

⁹ Lyman M., *op. cit.*, стр. 40.

¹⁰ Lee G., *op. cit.*, стр. 155.

ИНФОРМАТОРИ/ДОУШНИЦИ У БОРБИ ПРОТИВ НАРКОКРИМИНАЛА

Са пуно права се може рећи да све државе света и демократске снаге у њима традиционално поседују извесну дозу страха од централизованих полицијских служби и њихове евентуалне злоупотребе на уштрб грађанских слобода и права. Таква бојазан се вишеструко амплифицира у случају формирања у њима посебних тајних одела који примењују конспиративне методе рада, укључујући и мреже доушника и шпијуна (потказивача). Упркос томе, не постоје полиције у свету које нису користиле (и не користе) овај једноставан, али истовремено и контраверзан, деликатан и суптилан извор информација од значаја за њихов криминалистички рад. Без информатора често не би била могућа превенција, откривање и расветљавање одређених видова криминала, у случајевима када су други модуси доласка до неопходних обавештења немоћни, укључујући и најсавременија техничка средства и помагала. У свом раду на спречавању и сузбијању злочина, полиција се не сме одрећи нити једног легалног извора потенцијално корисних информација. *При томе не треба заборавити да се најбољом полицијом сматра управо она која има најбоље информаторе.*¹¹ Подаци о криминалној делатности појединаца или криминалних група не могу бити доступни сваком грађанину – осим тога, када су такве информације и познате одређеним лицима, многи од њих не желе, самоиницијативно или на тражење полиције, јавно или дискретно, и да их саопште истражним органима. Зато они морају са много такта, умешности и обазривости, продубљивањем познаничких и других веза, навести на дискретну информациону помоћ она лица којима су, с обзиром на њихове повољне објективне и субјективне услове запажања, доступна одређена знања од значаја за њихов криминалистички рад.

Без обавештења која полицији саопштавају информатори, често није могуће предузети било какве конкретније оперативне и истражне мере и радње. То се нарочито односи на оне инкриминације које у испољавању карактерише конспиративност, организованост и недостатак пријаве жртве. Старо је полицијско правило да по информације треба ићи на она места где ће се оне највероватније и наћи, а то су криминална средина и њено непосредно окружење. Информатор је врло често почетна тачка одређене полицијске акције усмерене на спречавање и сузбијање злочина, с обзиром да је он *тај који даје информације*¹², а без информација се такве акције често не могу ни замислити

Појам и врсте информатора

Ни криминалистичка теорија, а ни пракса, не дају опште прихваћену дефиницију појма информатор или доушник, односно лица која се подводе под њега. Сваки аутор на свој начин прилази овом проблему, користећи конвенционалне, и рекло би се пристојне називе, попут *информант, информатор, доушник, поузданик, вигилант* и сл, док на другој страни имамо оне који су увредљиви, те им као таквим нема места у модерном полицијском речнику – *цинкарош, њушкало, тастер* и сл. Силеције и криминалци доушнике називају пацовима, штакорима, тужиоци их зову канаринцима. Роварење или певање (цвркутање) се у овом случају своди на исто, зависно од тачке гледишта. Како год, доушници су најчешће особе којима треба услуга

¹¹ Modly D.: *Informatori*, Zagreb, 1993, str. 2.

¹² Motto C. J., June D.: *Undercover*, Boca Raton, 2000, str. 13.

од стране представника закона, обично зато што су лишени слободе и суочени са дугим затворским казнама. Кроз погодбу са полицијом и тужиоцем, за мању затворску казну спремни су да причају о коме и о чему знају. Motto и June¹³, на основу свог вишегодишњег искуства у раду са овом категоријом лица, препоручују да у непосредном разговору са информаторима, као и другим особама, а у случајевима када се они помињу, информаторе треба ословљавати изразом пријатељ, с обзиром да он није пежуративан, истовремено уливајући самопоуздање код самих информатора и уверење да њихова улога и значај у истрази нису неморални, као и да се они сами у очима других (полиције) третирају као партнери и пријатељи. У Немачкој литератури се за означавање ових лица користи израз *Vertrauter Mann*, односно *Vertrauter Personen*, што у преводу значи *поверљив човек*, тј. *особа од поверења*, док се у Енглеској и САД-у срећемо са појмовима *Informer*, односно *Informant*. Прихватили бисмо став Водинелића¹⁴ који као заједнички, генерални назив за ову категорије лица користи израз *људи који саопштавају у поверењу*, с обзиром да је њихова основна, заједничка карактеристика тајност (дискретност) саопштавања полицијским органима значајних криминалистичко-безбедносних информација.

Сматрамо да под информаторима треба подразумевати лица која нису припадници полиције (или неких других истражних органа), а која на конспиративан начин, повремено или континуирано саопштавају информације од значаја за спречавање и сузбијање кривичних дела, те предузимају друге мере и радње оперативног, изузетно и процесног карактера. У случају да законом постоји могућност ангажовања таквих лица по налогу суда (што код нас није предвиђено), тада се њихова делатност суштински великим делом изједначава са радом прикривених истражника, а основна разлика између њих састоји се у томе што је прикривени истражник лице запослено у полицији или другим државним службама надлежним за сузбијање криминала, док информатор то није, из чега произилазе и различитости у погледу конкретних законских овлашћења. Информатора ангажованог на основу налога тужиоца или истражног судије, у предузимању прикривених оперативних мера и радњи могли би назвати *неконвенционалним истражником*, за разлику од припадника полиције ангажованог у процесној улози, који би представљао конвенционалан избор и решење.

Нормативни аспекти института информатора

Смернице Министарства правде САД о употреби поверљивих информатора (*The Attorney General's Guidelines Regarding The Use of Confidential Informants*)¹⁵, донете маја 2002 године, дефинишу рад агенција Министарства правде за спровођење закона¹⁶ са

¹³ Ibid., стр. 54.

¹⁴ Водинелић В.: Проблематика криминалистичко тактичких института – информант, информатор и прикривени полицијски извиђач у демократској држави.- У: *Безбедност*, бр. 2, 1994, стр. 177.

¹⁵ *The Attorney General's Guidelines Regarding The Use of Confidential Informants*;
Интернет: <http://www.usdoj.gov/olp/dojguidelines.pdf>

¹⁶ Према наведеним смерницама, у агенције Министарства правде за спровођење закона спадају DEA, FBI, INS (The Immigration and Naturalization Service), USMS (The United States Marshal Service), DOJIG (The Department of Justice Office of the Inspector General).

информаторима у спречавању и сузбијању кривичних дела. Према овом документу, под извором информација (*source of information*) се подразумева особа која: 1) испуњава захтеве да постане поверљиви информант; 2) агенцијама Министарства правде доставља податке као резултат свог легитимног, рутинског приступа информацијама или списима (нпр. запослен у војсци, полицијској организацији или телефонској компанији, банци), не и као производ криминалног удруживања са особама које су предмет интересовања снага закона; и 3) пружа информације на начин сагласан закону. Под поверљивим информантом (*confidential informer*) подразумева се сваки појединац који доставља веродостојне информације агенцијама Министарства правде у вези са криминалним активностима, и од кога ове агенције очекују, или намеравају, да и убудуће добијају корисне и веродостојне информације у вези са таквим активностима.

FBI, као и друге државне агенције (поред наведених – DEA, INS, USMS, DOJIG, и Интерна пореска служба Министарства финансија – *Internal Revenue Service Department of the Treasury*), утврђују следеће категорије грађана – достављаче информација, и то:¹⁷

- грађанин или анонимни достављач (*anonymous informant*) који се дефинише као приватно лице које позива полицију ради давања појединачне дојаве, или трага који води у правцу конкретног кривичног дела. Уколико не жели да се из неких разлога представи, грађанин може остати анониман, због чега се овакав извор информација сматра најмање поузданим;
- поверљив извор информација (*confidential source of information*), је појединац који сарађује са државним органима тако што доставља информације у поверљивом, тајном облику, а које су у вези са његовим уобичајеним пословним активностима. Такав појединац не пристаје да сведочи због тајности сарадње која ће се наставити и убудуће. Уобичајено, овакав извор информација нема директних сазнања о кривичним делима;
- поверљиви доушник (*confidential informant*) је појединац који сарађује са агенцијом за спровођење закона и доставља јој информације поверљиво и у тајности. Због природе таквог односа, овај извор неће сведочити на суду, јер ће се поверљива сарадња наставити. Поверљиви доушник се сматра окосницом базе криминалистичко-обавештајних података, с обзиром да је већина њих посредно или непосредно умешана у кривичне радње које су предмет истраге;
- кооперативни сведок (*cooperating witness*) је лице које је пристало да учествује у тајној истрази, заједно са агенцијом надлежном за спровођење закона, и које је сагласно да сведочи у кривичном или неком другом поступку, када случај пређе у фазу судског гоњења. Овакви извори информација су веома драгоцени, јер су по правилу посредно или непосредно умешани у кривичне радње и могу сведочити о својим запажањима и деловању у односу на предмет истраге. Пошто добровољни сведоци пристају да сведоче, они се могу користити и за судски одобрено снимање разговора са субјектима под истрагом. Поред тога, њихов значај је огроман и при

¹⁷ *The Attorney General's Guidelines Regarding The Use of Confidential Informants; International Law Enforcement Academy, FBI; Internal Revenue Service, Department of the Treasury;*
Интернет: <http://www.irs.gov/irm/part9/ch04s02.html#d0e12841>

"увођењу" тајних агената у криминалне структуре, као и учествовању у тајним операцијама;

- кооперативни оптужени (*cooperating defendant*) је извор информација који је дубоко умешан у криминал, заверу или рекет. Такав појединац се обично регрутује када се против њега може очекивати подизање оптужнице. Због позиције кооперативног субјекта, доказни материјал о криминалној делатности других лица, завери или рекету се може изнети пред суд од стране таквог сведока. Уколико овај субјект буду ухапшен пре успостављања сарадње, мања је вероватноћа да ће се са њим моћи поступати на сличан начин као са добровољним сведоцима.

FBI сматра да је сарадња са грађанима од непроцењиве важности у спровођењу криминалистичких истрага.¹⁸ Захваљујући великом броју решених случајева, као и све већој рафинираности појединаца умешаних у криминал, временом је постао императив да се FBI, као и друге агенције за спровођење закона у САД-у, ослањају на информације добијене од грађана како би решили бројне, компликоване случајеве. Примена појединих истражних техника, попут електронске присмотре, у великој мери зависи од информација добијених од грађана упознатих са стањем ствари на терену.

Мотиви сарадње информатора

За успешан рад са информаторима, нарочито оним који потичу из света криминала, од посебне важности је знати истински мотив њихове сарадње. Колико год се разликују карактер, стил живота и порекло ових лица, толико су различити и мотиви њиховог саопштавања (одавања) информација, односно других облика сарадње у сузбијању злочина. Потенцијални информатор који се нечега боји прилично лако пристаје на сарадњу са полицијом. Страх од казне због извршеног кривичног дела веома је чест. Особа која је лишена слободе, против које је покренут кривични поступак или која чека изрицање пресуде, често тражи симпатије од полиције или правосудних органа, у жељи да умањи ефекат свог (не)дела и учини нешто што би ублажило њену даљу судбину. У таквом стању она ће признати свој злочин, или злочине других о којима има сазнања, дајући директне доказе против осталих криминалаца или указујући како до њих доћи. Може се рећи да је данас постала универзалном пракса, која је преточена и у законске одредбе (процесни институт сведока-сарадника), да се у полицији, тужилаштву и суду таквом приступу информатора мора одати признање. Ипак, не треба очекивати да одређена особа, само зато што је осумњичена или оптужена за неко кривично дело, по аутоматизму сама понуди информације од значаја за ту или неку другу истрагу. Ако је не нуди, то опет не значи и да не располаже таквом информацијом, или да је не жели дати. Треба изнаћи начин да јој се стави до знања, директно или посредно, да су такве информације потребне, те да ће се предузети све да се ова особа, уколико их саопшти, заштити од јавности или "удара" оних на које се односи.

Мотив страха није ограничен само на страх од закона, већ се често односи и на страх од својих дојучерашњих или садашњих сарадника у криминалним радњама. Особа која је оптужена од стране дилера дроге да је полицијски доушник, а није, може

¹⁸ Материјал презентован на: *International Law Enforcement Academy*, FBI, Будимпешта, фебруар 2004. године.

ради своје самозаштите постати информатор. Често ће и жеља за осветом, која може произићи из неједнаког третмана у криминалној групи, неправедне поделе плена, међусобне љубоморе и свађе између чланова групе, навести одређена лица на сарадњу. У овом случају се полиција, односно конкретан оперативац, од стране информатора доживљавају као инструмент за обрачун са својим противницима. Врло често је новац главни мотивациони фактор за информациону сарадњу, због чега је у полицији неопходно располагати посебним новчаним фондовима за покривање ових трошкова.¹⁹ Срећу се и информатори који, кроз однос са полицијским службеником, теже задовољењу нагона за самодоказивањем и "храњењем" сопственог ега. Ова лица су ретко у животу доживљавала да буду похваљена за свој рад, тако да им речи хвале и афирмативан став од стране агента за дата обавештења значе много. Некада је и "жеља за напредовањем" мотивациони фактор – особа која није успела да се квалификује за посао у криминалистичкој служби настоји, кроз преузимање улоге информатора, да се индиректно инкорпорира у њу. Неке егоистичне особе своју улогу информатора виде и као начин да им живот постане занимљивији, замишљајући себе у драмској улози полицајца или шпијуна, док раде на случају.

Полицијски службеници морају бити свесни да одређени људи пристају на улогу информатора како би сазнали методе рада криминалистичке полиције, њене циљеве и обавештајне податке којима располаже. Они своје услуге могу нудити и у циљу идентификовања прикривених истражника или других информатора, као и да би елиминисали сопствену конкуренцију, ако је реч о особама из криминалне средине. Некада их циљано могу слати и саме криминалне организације, да би се под улогом информатора "инфилтрирали" у полицијске редове и "шпијунирали" за њихов рачун. Као такви, они могу достављати и истините информације о одређеним догађајима, које ипак представљају само "мамац" за скретање пажње полиције са значајнијих незаконитих активности, на оне мање важне и свесно жртвоване. Зато, по правилу, треба бити посебно обазрив у раду са оним информаторима који сами нуде своје услуге, не би ли се избегла ситуација да се више података саопштава него што се добија.

Погрешна процена правих мотива сарадње информатора може створити велике безбедносне проблеме и довести у опасност све који су ангажовани на конкретном предмету истраге. Зато питање шта је прави мотив, пре свега када се извесна информација нуди, треба увек поставити и дати одговор на њега.

¹⁹ Може се рећи да је метод плаћања информација које се односе на кршење закона стар колико и сами закони. Међутим, ова пракса је у новије време често занемаривана, нарочито код нас. Неспорно је да многе агенције за борбу против криминала у свету плаћају информације од значаја за њихов рад. Пре неколико година је и МУП Србије јавно понудио награду од 300.000 динара лицу које саопшти информације од значаја за расветљавање једног од таксативно наведених, нерасветљених убистава у протеклом десетогодишњем периоду у Србији. Према Закону о полицији, донетим 2005 године, полиција је овлашћена да јавно распише награду за дата обавештења ради: 1) откривања и хватања лица које је учинило теже кривично дело; 2) проналажења несталих лица; 3) разрешавања других случајева када су обавештења неопходна у обављању полицијских послова. Према овом закону, расписивање награде може се објавити у средствима јавног обавештавања или на други погодан начин. Нема право на награду лице које је дало обавештење за које је расписана награда, ако полиција већ располаже тим обавештењем, а ово право немају ни припадници полиције и чланови њихових породица.

Када је реч о заступљености мотива на страни информатора који их наводе на сарадњу са полицијом, илустративно је истраживање које је у Немачкој покрајини Хесен спровео Scherp²⁰. Према његовим резултатима, који се односе на узорак састављен од 88% мушкараца и 12% жена информатора, став полицијских руководиоца, односно криминалистичких службеника који њима непосредно управљају, јесте да новац представља најчешћи мотив ангажовања информатора. Насупрот њиховом виђењу, тек је једна трећина анкетираних информатора навела новац као мотив своје сарадње. Други најзаступљенији мотив, према поменутом истраживању, био је егоизам, под којим је подразумевана жеља за стицањем бољег положаја у покренутом кривичном поступку, или олакшавање "процедуре" за добијање возачке дозволе, дозволе за рад локала, продавнице и сл.

Ангажовање информатора и смернице поступања у оперативном раду

Ангажовање информатора *de facto* представља придобијање одређене особе за тајну сарадњу са полицијом. Да би се приступило "акредитацији" лица у наведеном својству, мора се имати јасан и одређен циљ његовог ангажовања, на основу кога ће се и тражити одговарајући профил особе која испуњава субјективне и објективне услове за ову делатност. У том смислу, идентификовање потенцијалног информатора представља први корак у оперативном раду са овом категоријом лица. Сама идентификација треба да буде у искључивој надлежности оперативног радника, односно полицијског службеника, који на основу свог искуства и амбијента средине коју криминалистички-безбедносно покрива, најбоље може проценити ко може бити продуктиван и успешан информатор.

Генерално, свако ко из најразличитијих извора поседује информације од значаја за откривање и доказивање кривичних дела, или с обзиром на своју позицију у одређеној средини може узети учешћа у оперативном раду, односно по налогу суда предузети и више од тога, представља потенцијалног информатора. Најчешће се ове особе деле на две категорије – у прву спадају лојални, честити, поштени, непорочни, и како се већ све не називају, грађани, а у другу особе из социопатолошког и криминалног миљеа, које су директно или индиректно умешане у незаконите радње, односно помагање, прикривање или непосредно извршење кривичних дела, прекршаја и сл. У "листу" лојалних грађана – потенцијалних информатора уобичајено се сврставају поштари, таксисти, конобари, суседи, фризерски, трговци итд. Наведене особе су углавном спремне на сарадњу са полицијом, под условом да им се објасни да информације које пружају неће бити кориштене на суду, те да се од њих неће тражити да сведоче. У случају да је то ипак неопходно, не смеју се лагати, па је у циљу придобијања њиховог поверења потребно уложити додатни напор у рационално објашњење нужности сведочења и неопходности истог у доказивању одређене криминалне радње, што не би требало да доживљавају као неку опасност по себе или своје најближе. По природи свог занимања, неке особе су ближе криминалном амбијенту од других, због чега и долазе до информација интересантних за полицију. Таквим се уобичајено сматрају таксисти – они су ти који знају сваки део града, а не ретко су упознати и са тачним локацијама на којима се одвијају илегалне активности. У многим градовима такси-возачима се плаћа одређени износ новца за сваку особу коју

²⁰ Scherp D., *op. cit.*; нав. према Dundović D., *op. cit.*, стр. 40.

довећу у ноћни клуб, коцкарницу или "агенцију за пословну пратњу", тј. јавну кућу. Фризери и конобари се, такође, сматрају традиционално добрим извором информација. Познато је да одређени ресторани и модни салони, посебно они ексклузивни, привлаче и окупљају клијентелу из криминалног миљеа са "дубоким цепом".

Ипак, поред претходно наведених категорија лица као потенцијалних информатора, велики број схватања информаторе доживљава као особе које искључиво потичу из света криминала или са његове периферије, тј. социопатолошког миљеа. С обзиром на такву позицију, ова лица знају податке о неком извршеном кривичном делу или незаконитим активностима које се реализују, планирају или предлажу за будуће, или у најмању руку добијају значајне делове информација које, када се ставе у шири аспект истраге, дају јаснију слику *мозаика злочина*. У том контексту је и стара полицијска изрека да се информације о кривичним делима не добијају од *светаца*, тј. да по потребна обавештења треба ићи тамо где се она и налазе, односно где је највероватније да се могу наћи.

Пре ангажовања информатора неопходно је дискретно проверити његову личност – ранију осуђиваност, карактер, начин живота, окружење, побуде које га наводе на сарадњу и сл. На основу таквих података лакше ће се одредити стратегија приступа и ангажовања, као и каснија процена поузданости обавештења која информатор буде давао. Посебна пажња мора се посветити тајности односа полиција – информатор, као и дискрецији самих информатора.

Мишљења су подељена у односу на питање ко све треба знати за информатора и сарађивати са њим: да ли само оперативац, односно агент који је остварио контакт или шири круг лица, пре свих надлежни полицијски руководиоци? Обећану тајност идентитета информатора и његове делатности, дату од стране полиције, треба чувати како због интереса полицијске службе, тако и самог информатора, без обзира на разне притиске из полиције или изван ње (тужилаштво, суд и сл.). Због тога је уобичајено да информатори делују под шифрама, а њихов идентитет се не открива ни у полицијским списима који се тичу криминалистичке обраде кривичних дела на чијем су расветљавању ангажовани. С тим у вези, код нас се у полицијским органима воде посебне евиденције о коришћењу информатора, које се састоје из регистра и досијеа. У регистру се уносе редни број информатора, презиме и име, датум и место рођења, занимање, запослење, адреса стана, псеудоним и име оперативног радника који је са њим у вези.

Нормативни аспекти института информатора у Србији

Код нас *Законик о кривичном поступку*, *Закон о полицији*, као и други закони који би могли (односно требали) да садрже одредбе о информаторима, тј. доушницима, исте не предвиђају ни у најопштијем облику. У криминалистичко-оперативној делатности се пак, као заједнички назив за лица која полицији дискретно саопштавају информације од значаја за њен рад на сузбијању криминала, користи израз *оперативна веза*.²¹ Реч је о лицима која преносе информације или пружају помоћ надлежним

²¹ *Инструкција о оперативном раду полиције*, Београд, 2006. Наш утисак је да је ова (нова) инструкција донета по угледу на решења прописана за рад са информаторима у САД-у, уз извесне модификације, те да садржи конкретнија решења у односу на претходне инструкције

институцијама и према којима се делује са поверљивошћу. С обзиром на начин ангажовања и коришћења, задатке које извршавају и степен организованости и конспиративности у раду, оперативне везе се деле на *информаторе* и *сараднике*. Њихова међусобна разлика је пре свега у квалитету и нивоу оперативних захвата који се преко њих предузимају и реализују, као и у организованости рада са њима.

*Инструкција о оперативном раду полиције (2006)*²² садржи одредбе према којима полицијски службеник који је руководиоц оперативне везе мора са истом одражавати професионалан однос. *Руководилац* је обучено овлашћено службено лице које носи одговорност за контакт са оперативном везом и за почетну процену поузданости информација које она доставља. Свакој оперативној вези морају бити додељена два руководиоца. Они су дужни да обезбеде да добробит оперативне везе на одговарајући начин буде узета у обзир, те да се припремају тачни извештаји којима ће се гарантовати да оперативна веза на одговарајући начин буде награђена за своје напоре. Када даје налоге оперативној вези, руководиоц мора бити сигуран да јој је јасна улога и ограничења с њом у вези, као и да јој је јасно како треба да брине о сопственој безбедности, те да увек остане у оквиру прецизних параметара задатака. С друге стране, приликом ангажовања, оперативна веза мора бити упозната са следећим стандардима којих се мора придржавати:

- 1) одговара за сопствену безбедност и не сме преузимати ризик без консултовања са руководиоцем;
- 2) нема повлашћен статус у смислу ЗКП-а (ако за време ангажовања изврши неко кривично дело);
- 3) мора долазити на уговорене састанке и поштовати договорене методе комуникације;
- 4) не сме никог другог доводити на састанке са руководиоцем, без његове претходне сагласности;
- 5) мора обавестити руководиоца уколико буде откривена; 6) све прикупљене информације мора доставити руководиоцу и консултовати га о томе шта треба да ради.

Поред руководиоца, *Инструкција у раду са оперативним везама* уводи и контролора оперативних веза, који има посебну улогу. *Контролор* је начелник управе (одељења) криминалистичке полиције, чије су обавезе да:

- 1) контролише и врши надзор над понашањем руководиоца оперативних веза;

које су се односиле на ову проблематику. Прилагођена је решењима ЗКП-а која прописују ангажовање прикривеног иследника и пружање симулованих послова и услуга као посебне доказне радње и методе инфилтрације у криминалну средину. Ипак, акценат *Инструкције* је на што безбеднијем раду полиције са оперативним везама и избегавању евенталних злоупотреба таквог односа, док је запостављено основно начело у раду са овом категоријом лица, а то је поверљивост. Наиме, основ сарадње оперативне везе је врло често садржан у посебном, ексклузивном односу таквог лица према конкретном криминалистичком раднику којем даје информације и са којим сарађује, те да изван њиховог односа нема места за било каква трећа лица, па била она и највиши полицијски руководиоци. Ово говорима из разлога што *Инструкција* предвиђа руководиоце оперативне везе и контролора оперативних веза, те да контакте са оперативном везом обавезно одржавају два овлашћена службена лица. Такође, прописано је и да све састанке руководиоца са оперативном везом унапред мора одобрити контролор.

²² *Инструкција* није важећа, јер је након ње донета друга.

- 2) спроводи законе и етичке стандарде у раду са оперативним везама;
- 3) процењује и предлаже одговарајуће надокнаде и награде оперативним везама;
- 4) процењује квалитет прикупљених информација и врши процену ризика.

Све састанке руководиоца и оперативних веза мора унапред одобрити контролор. Пре самог ангажовања сарадника врше се одговарајуће провере кроз казнене и оперативне евиденције, као и провере на терену, које обухватају: утврђивање личних и карактерних особина сарадника, материјалних и породичних прилика, начина живота, склоности, круг родбинских и пријатељских веза, однос према објекту обраде, мотиве и побуде за сарадњу, као и друге чињенице и околности од значаја за безбедност. Тако прикупљени подаци се обједињују у јединствен документ – *профил сарадника*, који се прилаже уз предлог о ангажовању и чини саставни део *досијеа сарадника*. Обавеза контролора је да одржава досијеа оперативних веза, као и да свакодневно осигурава безбедност чуваних информација које се тичу оперативних веза. Такође, његова обавеза је и да обезбеди да се обавештајни подаци који су употребљиви на суду дистрибуирају на адекватан начин.²³

Информатор као сведок на суду

За крај смо оставили питање које је само поменуто у претходним излагањима, а односи се на проблематику сведочења информатора у кривичном поступку. Наш став је да институт информатора суштински подразумева тајан сараднички однос између одређеног лица (у тој улози) и припадника полиције или органа правосуђа, те да је по својој природи превасходно оперативног карактера. Информатор који се у поступку позива да сведочи губи круцијално, суштинско својство конспиративности, са њим се упознају како правосудни органи тако и окривљени, укључујући и шири круг лица из криминалног миљеа. Могућности ангажовања такве особе ће убудуће бити веома ограничене, па чак и искључене. Добијањем у једној кривичној ствари, сведочењем, суштински се губи много више, с обзиром да је информатор у конкретном случају често незаменљив. Он је ексклузивни члан законите или незаконите друштвене групе, који на основу свог објективног, стварног положаја у њој, као и својих личних својстава, располаже конкретним информацијама, или оно што је важније, има могућности да континуирано уочава, региструје и саопштава одређена сазнања, или предузима друге мере и радње. Да би идентитет информатора, као и његово ангажовање у целини, остало у тајности, неопходно је предвидети предузимање разних тактичких комбинација, пре свега на нивоу полицијских органа, којима ће се обезбедити докази уз истовремено поштовање и постизање поменутог принципа тајности.²⁴

²³ *Инструкција о оперативном раду полиције*, 2006.

²⁴ Детектив *Motto*, из своје праксе сузбијања фалсификовања новца, наводи пример који ћемо укратко изложити. Информатор је знао да извесна особа (осумњичени) има приступ великој количини фалсификованог новца, при чему су само он и та особа располагали овим сазнањем. Сам информатор није могао смислити ниједан начин на који би агенти Владе запленили фалсификовани новац, а да се истовремено не открије његов идентитет, односно умешаност у истрагу. Многе могућности су разматране, али су од стране информатора, као ризичне, све одбијене. Најзад, у недостатку идеја, агент је предложио да се под покрићем рутинске контроле полицијски аутомобил заустави испред куће осумњиченог, агент изнесе неке небитне захтеве осумњиченом и оде, при чему би у исто време у његовој кући био и информатор. Он би

Због наведеног, могућност позивања информатора у кривичном поступку у својству сведока треба изузетно примењивати, и то, према нашем мишљењу, под два кумулативно испуњена услова:

- 1) да сведочење информатора у конкретном случају представља доказно средство *ultima ratio* карактера, при чему интерес доказивања (сведочења) претеже над интересом даљег ангажовања информатора у сузбијању кривичних дела; и
- 2) уз претходни пристанак самог информатора на такву процесну улогу.

У самом поступку сведочења информатора, зависно од његових својстава, умешаности у незаконите делатности и сл., примениће се процесне одредбе које се односе на институт сведока сарадника или заштићеног сведока.²⁵

Информатори некад сматрају да ће прикривени иследник (тајни агент), лажним сведочењем на суду сакрити њихов идентитет. У таквим случајевима је неопходно објаснити да нико, посебно не полицајац, нема дозволу да на суду говори неистине. Ако је од посебне важности да се идентитет информатора сачува, онда је боље и изгубити конкретан случај, него открити идентитет информатора или лагати на суду.²⁶

Неки аспекти ангажовања информатора у сузбијању организованог наркокриминала

Када се говори о улози информатора у сузбијању организованог криминала, треба поћи од схватања да овај институт представља *највећу претњу подземљу*²⁷, те га у том контексту и третирати. Иако се људи од детињства одгајају да мрзе оговарање, те да тужакање није морално, у свету злочина грађани имају и те какво морално право, некад и законску обавезу, да информишу државне органе о криминалним радњама. И поред тога, чињеница је да они то своје право и обавезу мало или недовољно користе, односно најбоље је препознају када су злочином угрожени њихова властита личност и имовина (или њихових ближњих).

Не треба очекивати да значајније информације о организованом криминалу полиција добија од лојалних грађана, поштених и непорочних чланова друштва.²⁸

осумњиченом рекао да посета полиције није била рутинска, те да агенти нешто сумњају, уз предлог да локацију скривеног, фалсификованог новца, треба што пре променити. Након тога би, по евентуалном прихватању таквог предлога информатора, полиција пратила осумњиченог до новог скровишта и извршила његово хапшење, уз заплону скривених фалсификата. На изненађење агента, информатор је овакву идеју прихватио, па се, уз незнатне измене, отпочело са њеним спровођењем у дело. Сума фалсификованог новца предмета истраге износила је 100.000\$. План је реализован, осумњичени је након "рутинске контроле" прихватио предлог информатора, изнео новац из куће и склонио га на друге место, током чега је праћен и лишен слободе. На информатора се, пре свега од стране осумњиченог, није посумњало да је умешан у истрагу. Нав. према Motto C. J., June D., op. cit., стр. 54.

²⁵ И Инструкција о оперативном раду полиције (2006) прописује да се сарадник као сведок у кривичном поступку може користити изузетно, и то уз његов пристанак.

²⁶ Motto C. J., June D., op. cit., стр. 121.

²⁷ Harney M. L., Cross J. C.: Informator u policiji.- U: *Izbor članaka iz stranih časopisa*, Zagreb, br. 2-3, 1985, str. 412.

²⁸ У том смислу, илустративан је пример познатог америчког криминалца Dillinger-а, из прве половине 20 века. Током 1933 године Dillinger и његова банда харали су средњим западом САД-

Полицијски службеник који методичним планирањем, некад и сретним случајем, успостави посматрачку и прислушну мрежу у подземљу, посредством института информатора, конституисао је један од најпресуднијих професионалних фактора у сузбијању злочина. У организованом криминалном деловању челни људи и организатори не предузимају непосредно незаконите радње, већ то у њихово име и за њихов рачун врше прости чланови криминалног удружења или плаћеници. На тај начин се организатори искључују из непосредних активности, а њихову умешаност је тешко доказати. Међутим, уколико се ти прости, односно истурени чланови групе придобију за сарадњу са полицијом, кроз форму дискретног саопштавања значајних информација или у другом оперативном виду, вакуум између њих и организатора биће попуњен, па полицији остаје да тактичким радом, заједно са органима правосуђа, обезбеди доказе о кривици челних људи.

У миљеу организованог криминала, између појмова *странац* и *полицајац* врло често постоји знак једнакости. Другим речима, преступници теже сарадњи са познатим и провереним партнерима, тако да је уплив тајних агената, односно прикривених иследника у њихове организационе структуре и послове веома тежак и неизванан. Зато постоји огромна потреба да се у таквом друштвеном амбијенту пронађе неко са већ изграђеним, постојећим *угледом*, а затим дефинише и модус којим ће се приволети на сарадњу, информациону или неку другу. Осим што ће полицији тајно саопштавати обавештења од криминалистичко-безбедносног значаја везано за конкретну истрагу или уопштено, информатор може одлично послужити и за давање *препоруче* својим криминалним познаницима – сарадницима о тајном агенту (прикривеном иследнику), кога треба укључити у симуловане послове. Тако нпр., једно од најважнијих правила које користе трговци дрогом јесте максимално избегавање контаката са непознатим лицима, које се често проширује и на то да никада не треба пословати са било ким изван знаног криминалног миљеа. На срећу по полицију, оваква правила се не могу увек поштовати у потпуности, с обзиром да се мало профитабилних, незаконитих делатности може одвијати искључиво на унутрашњем плану. Дилери дроге често не сматрају добрим послом када робу купују један од

а, а њихов плен из опљачканих банака у једној години износио је око трећину милиона долара. Овај бивши радник на фарми имао је изузетну лукавост, храброст и жестину, као и невероватно велику срећу. Уз то, поседовао је и најновији аутомобил марке "Форд", који је био много бржи од постојећих полицијских аутомобила. Све наведено Dillinger је искористио за изградњу импозантне криминалне каријере – за само једну годину убио је 15 људи, а из државног затвора у Индијани побегло је десет људи, помоћу оружја које је он прокријумчарио. Негодовање јавности због неуспеха полиције да га лиши слободе било је изузетно велико, од чега је највећи део био усмерен на FBI. У таквом контексту, спас за снаге закона дошао је од једне мале, дебељушкасте жене – информатора. То је била Anna Sage, проститутка и подводица, пореклом румунка, којој је због сумњивог посла којим се бавила претила депортација из САД-а. Када је у човеку који се виђао са сустанарком једне њене бивше девојке – забављачице, препознала свугде траженог Dillinger-а, отишла је са том информацијом у полицију. Од тада је било само питање времена када ће Dillinger упасти у припремљену клопку. То се и десило једне јулске ноћи, када је са својом девојком и Anna-ом изашао у позориште у Чикагу. По завршетку представе приметио је да га полиција опкољава, али је за бекство било касно. За своју сарадњу Anna је добила новчану награду, али не и оно што је много више прижељкивала – дозволу боравка у САД. Разочарана, депортована је у родну Румунију, где је и умрла. Интернет: <http://www.fbi.gov/libref/historic/history/newdeal.htm>

другог. У случају да тајни агент контактира продавца наркотика, с циљем да од њега купи дрогу и тако обезбеди доказе, његове *препоруке* код продавца морају бити добре, готово беспрекорне. Најбољом препоруком често се сматра она када тајног агента представи познати и доказани криминалац, који дилерима гарантује за његов идентитет и сигурност у илегалним радњама. У сваком случају, информатор (доушник) из криминалне средине може тајном агенту обезбедити такав приступ криминалној групи и појединцима, који овај без његове помоћи никада не би могао успоставити.

И поред давања неопходне *препоруке* прикривеном иследнику, врло често је информатор тај који има ексклузивну могућност обављања *псеудо послова* са особама из света организованог криминала, попут куповине инкриминисане робе (дроге, оружја и сл.). Сва убеђивања криминалаца од стране информатора као њиховог пријатеља, сарадника и човека од поверења, у сигурност њихове трговине са легендираним прикривеним иследником, некада неће бити довољна да савлада њихов опрез и тврдоглавост да остану доследни принципу несарадње са непознатим особама, због чега ће и инсистирати на томе да посао обаве са самим информатором. Наиме, често је он тај са киме су и раније трговали. У том случају, полицији једино остаје да организује операцију у којој ће информатор, уместо полицијског агента, учествовати у процесу купопродаје, због чега је прилично рационално и потребама праксе прилагођено решење присутно у САД, према којем и информатори, односно лица из криминалне средине, могу активно учествовати у симулованим пословима, што у законодавству земаља са европског континента углавном није случај. Према њиховим решењима, реализацију симулованог посла или услуге, као доказне радње, може обавити само професионални припадник полиције или другог државног органа надлежног за сузбијање злочина, на који начин, под претходно наведеним условима, симуловани посао није могуће ни реализовати. Услед тога полиција остаје без доказа о кривици, а криминалци на слободи.

На овом месту би указали на још један јак разлог који иде у прилог тезе да и информаторима треба дати могућност ангажовања на основу судског налога, у циљу ислеђивања организованог криминала и долажења до доказа (слично прикривеном иследнику). Наиме, у малим срединама, па чак и државама које су релативно мале по пространству и броју становника (какав је знатан број европских држава, па и Србија), особама из света подземља није тешко прикупити информације о неком лицу које је потенцијално нови члан или криминални партнер. Такође, у ужим просторним оквирима, са мањим бројем чланова друштвене заједнице, преступници готово по правилу знају све припаднике полицијских и других безбедносних служби, тако да у случају додељивања овим другим тајног задатка, њихов фиктивни идентитет лако може бити "проваљен". То ће се десити и у случају слања полицијског службеника из једног града у други, из једног региона у други. Ако би билатералним или мултилатералним споразумима била предвиђена могућност ангажовања припадника полиције једне државе у другој на тајном задатку, питање је колико то може бити практично изводљиво, пре свега због језичких, али и многих других баријера. Зато се често као једино рационално и изводљиво решење намеће управо оно које информатору даје улогу прикривеног иследника, у ком случају се ништа не фингира када је реч о идентитету истражног субјекта. Оно о чему се максимално мора водити рачуна јесте тајност његовог ангажовања од стране полиције.

Последњих година присутан је значајан пораст примене информатора у борби против организованог криминала. Тако нпр., како *Cosa nostra* у САД-у постаје *старуја* за нове генерације својих чланова, који су све више удаљени од својих сицилијанских корена и поштовања *omerta*-е по сваку цену, тако они све чешће одају своје газде у замену за умањену затворску казну или друге повластице.²⁹ У многим случајевима сценарио дешавања је следећи: Нижеразредни члан криминалне организације бива ухапшен. Направи се договор и ухапшена особа пристаје да полицији извештава о свом шефу, у замену за нижу казну или неку другу повластицу. Шеф бива ухапшен и натеран да обавештава о свом шефу, који је на већој хијерархијској лествици. Итд, итд... Ако све иде како треба, пружа се могућност да се дође и до највиших по рангу у криминалној структури.

²⁹ Benson M., op. cit., стр стр. 31-32.

ПРИКРИВЕНИ ИСЛЕДНИК КАО СТРАТЕШКИ МЕТОД СУЗБИЈАЊА ОРГАНИЗОВАНОГ НАРКОКРИМИНАЛА

Појам прикривеног иследника

Квалитативне промене појавних облика криминала, посебно организованог, захтевају развијање таквих истражних техника (доказних метода) које им морају бити прилагођене. Поред коришћења информатора, у ове методе спада и ангажовање прикривених иследника и других државних службеника који воде конспиративне, тајне истраге.

Да би се што обухватније дефинисао институт прикривеног иследника и одредила његова суштинска обележја, нужно је на самом почетку указати на два аспекта његове законске регулативе и, с њом у вези, практичне примене. Први се односи на земље *common law*-а, а други на државе континенталног (европског) правног уређења. Наиме, ако се приступи сагледавању нормативног дефинисања легендираног полицијског службеника ангажованог у ислеђивању (откривању и доказивању) незаконитих делатности у ова два правна система, може се стећи утисак да је реч о међусобно различитим институтима. Ипак, њиховом детаљнијом анализом не може се пренебрегнути чињеница да се ипак, с обзиром на њихову природу и суштину, ради о истом, јединственом субјекту у борби против криминала, чији су корени, идеја и циљ примене идентични.³⁰ У земљама *Common Law*-а, пре свега САД-у, овај институт се назива тајна операција (*undercover operation*), а његов основни субјект је тајни агент (*undercover agent*), док се у Европи означава као ангажовање прикривеног иследника, са прикривеним иследником-истражитељем као носиоцем делатности тајног ислеђивања.

Полазећи од нужности сагледавања двају претходно наведених карактеристичних приступа нормирања прикривеног (тајног) иследника (агента), изнећемо и две правне дефиниције које се односе на њега, а које фигурирају у законодавствима САД-а и Немачке.³¹ Тако нпр., *Смернице Врховног тужиоца о тајним операцијама FBI-а*³² у САД-у службено лице на тајном задатку (*undercover employee*)

³⁰ Код нас се у првим радовима који су се односили на ову проблематику, у првој половини деведесетих година прошлог века, потенцијало на разлици између тајних агената, присутних у САД-у, и прикривених иследника (истражитеља), који су у то време почели да се уводе у кривичну процедуру европских земаља. Тако се у раду Водинелића (Проблематика криминалистичко тактичких института...), различито третирају тајни агенти од прикривених (полицијских) извиђача (истражитеља), тако да смо и ми, под његовим, као и утицајем још неких аутора, у свом магистарском раду (*Кривичноправни и криминалистички аспекти спречавања злоупотреба опојних дрога*, Правни факултет Београд, 2003) прихватили ову диференцијацију. Шкулић је у својој монографији (*Организовани криминалитет – појам и кривичнопроцесни аспекти*, Београд, 2003) први код нас истакао да је у овом случају реч о идентичним иследним субјектима, те да појмови тајни агент и прикривени иследник у ствари представљају синониме и да означавају суштински исту особу.

³¹ С обзиром на традицију примене овог института у законодавствима САД-а и Немачке, као и квалитет решења садржан у њима, која су послужила као узор у другим државама, она се могу сматрати репрезентативним у разматрању проблематике прикривеног иследника, тј. тајног агента.

³² *The Attorney General's Guidelines on Federal Bureau of Investigation Undercovers Operations*;

дефинишу као припадника FBI-а или друге савезне, државне или локалне полиције, који у конкретној истрази делује по упутствима и под контролом FBI-а, а чија се веза са FBI-ом скрива од трећих лица у току истраге, путем тајног или лажног идентитета. С друге стране, Закон о кривичном поступку Немачке³³, у члану 110а став 2, *прикривеног иследника* (нм. *verdeckter ermittler*)³⁴ дефинише као припадника полицијске службе, који води истрагу под позајмљеним, на одређени период промењеним идентитетом (легендом). Они под легендом смеју да учествују у правном саобраћају, а одговарајућа документа могу да се израђују, мењају и употребљавају све док је то неопходно за стварање или одржавање њихове легенде.

Аутори из САД-а, попут Lee-а³⁵, под употребом тајних агената подразумевају временски одређену истражну технику, у којој се користе разне форме прерушавања и изговора ради придобијања поверења непознатих или осумњичених лица, у циљу откривања и доказивања њихових незаконитих активности. Lützner³⁶ наводи да се под тајним агентом (прикривеним иследником) у САД-у подразумева полицијски службеник који са прикривеним идентитетом (легендом) на дуже време (изнад шест месеци) води истрагу у одређеној криминалној средини, као и службеник који, само због симулованих послова или услуга, под лажним идентитетом краткорочно (до шест месеци) учествује у доказивању нечије криминалне делатности у вези са кријумчарењем дрога, корупцијом и другим облицима организованог криминала, односно других тешких злочина. С друге стране, Koriath³⁷, аутор из Немачке, прикривеног иследника дефинише као полицијског службеника са промењеним идентитетом (легендом), који делујући тајно у одређеном временском периоду, у контакту са одређеним криминалним круговима, долази до информација корисних за откривање, разјашњавање и спречавање кривичних дела, пре свега оних која спадају у организовани криминал.

Можемо закључити да се као основна, суштинска обележја инситута ангажовања прикривеног иследника издвајају:

- ангажовање прикривеног иследника (тајног агента) представља легитимну и легалну технику ислеђивања посебно тешких, за откривање и доказивање комплексних кривичних дела;
- примена прикривеног иследника подлеже регулативи и контроли од стране полиције и правосудних органа – тужилаштва и/или суда;
- тајни агент (прикривени иследник) је полицијски или други државни службеник;
- прикривени иследник користи измењени идентитет (легенду) да би се инфилтрирао у криминалну средину;

Internet: <http://www.usdoj.gov/olp/fbiundercover.pdf>

³³ *Strafprozeßordnung*; Интернет: <http://dejure.org/gesetze/StPO>

³⁴ У америчкој литератури се *Verdeckter Ermittler*, поред израза *Undercover Agent*, често преводи и као *Covered Ermittler*.

³⁵ Lee G.: *Global Drug Enforcement – Practical Investigative Techniques*, CRC Press, Boca Raton, 2004, str. 115.

³⁶ Lützner A.: *Besondere Ermittlungsmassnahmen zur Bekämpfung der organisierten Kriminalität in USA*; нав. према Sačić Ž., op. cit., стр. 74.

³⁷ Koriath G.: *Verdeckter Ermittler: ein europaweit taugliches Instrument? Oder-brauchen wir länderübergreifende Normen für den Einsatz verdeckter Ermittler.*- U: *Kriminalistik*, br. 8-9, 1996, str. 535

- циљ ангажовања прикривеног иследника (тајног агента) је примарно доказног карактера, а секундарно и оперативно-обавештајног, тј. индицијално-информационог. Он се првенствено ангажује ради доласка до доказа неопходних за спречавање, откривање и доказивање кривичних дела, док се за разлику од њега, институтом информатора примарно обезбеђују информације оперативног значаја, изузетно и сами докази; и
- прикривени иследник је доказна радња амбивалентног карактера – с једне стране, у кривичном поступку се презентују докази садржани у исправама, аудио и видео записима и сл., које је прикривени иследник прибавио и сачинио током свог ангажмана, уз скривање његовог идентитета, док с друге стране он сам може узети улогу сведока, те сведочити о ономе што је запазио током свог ислеђивања.

Остала обележја, независно од тога да ли је реч о земљама англо-саксонског или континенталног правног уређења, у функцији су заштите тајног идентитета прикривеног иследника или његове личне безбедности, односно заштите слобода и права грађана, пре свега права на приватост. На овом месту треба указати на чињеницу да задатке прикривеног иследника, односно тајног агента, прописане законом или другим прописима, у САД-у изузетно могу обављати и поверљиви доушници, кооперативни сведоци или други субјекти, дакле и лица која нису полицијски или други државни службеници. Слична решења се почињу прописивати и у законодавствима европских држава, па тако нпр. хрватски ЗКП предвиђа да истражни судија, на захтев државног тужиоца, може одредити мере којима се привремено ограничавају одређена уставна права грађана, између осталих и употребу прикривеног истражитеља и поузданика.

Прикривени иследник у српском законодавству

Према Законнику о кривичном поступку из 2011. године, на образложени предлог јавног тужиоца суд може одредити ангажовање прикривеног иследника ако се коришћењем других посебних доказних радњи не могу прикупити докази за кривично гоњење или би њихово прикупљање било знатно отежано. Ангажовање прикривеног иследника као посебна доказна радња се може одредити према лицу за које постоје основи сумње да је учинило кривично дело организованог криминала или ратног злочина, изузетно и према лицу за које постоје основи сумње да припрема неко од кривичних дела организованог криминала и ратног злочина, а околности случаја указују да се на други начин кривично дело не би могло открити, спречити или доказати или би то изазвало несразмерне тешкоће или велику опасност.

Посебна доказна радња ангажовања прикривеног иследника поседује двоструко својство супсидијарности – она је, као и остале посебне доказне радње, супсидијарна у односу на доказне радње које немају статус посебних, али је супсидијарна и у односу на све остале посебне доказне радње. Најједноставније речено, ангажовање прикривеног иследника долази у обзир само ако се ниједном другом доказном радњом, била она посебна или не, не могу прикупити докази или би то било скопчано са знатним тешкоћама.

Следе даље одредбе ЗКП-а које се тичу ангажовања прикривеног иследника као посебне доказне радње.

Писмена и образложена наредба судије за претходни поступак којом се одређује ангажовање прикривеног иследника садржи податке о лицима и групи

према којима се примењује, опис могућих кривичних дела, начин, обим, место и трајање посебне доказне радње. У наредби може бити одређено да прикривени иследник може употребити техничка средства за фотографисање или тонско, оптичко или електронско снимање.

Ангажовање прикривеног иследника траје колико је потребно да се прикупе докази, а најдуже годину дана. На образложен предлог јавног тужиоца судија за претходни поступак може продужити трајање посебне доказне радње за најдуже шест месеци. Ангажовање прикривеног иследника се прекида чим престану разлози за његову примену.

Прикривеног иследника под псеудонимом или шифром одређује министар надлежан за унутрашње послове, директор Безбедносно-информативне агенције или директор Војнобезбедносне агенције, односно лице које они овласте.

Прикривени иследник је, по правилу, овлашћено службено лице органа унутрашњих послова, Безбедносно-информативне агенције или Војнобезбедносне агенције, а ако то захтевају посебне околности случаја и друго лице, које може бити и страни држављанин. ЗКП прописује да надлежни органи ради заштите идентитета прикривеног иследника могу изменити податке у базама података и издати личне исправе са измењеним подацима. Ови подаци представљају тајне податке.

Забрањено је и кажњиво да прикривени иследник подстрекава на извршење кривичног дела.

Прикривени иследник у току ангажовања подноси периодичне извештаје свом непосредном старешини. По завршетку ангажовања прикривеног иследника старешина судији за претходни поступак доставља фотографије, оптичке, тонске или електронске снимке, прикупљену документацију и све прибављене доказе и извештај који садржи: време почетка и завршетка ангажовања прикривеног иследника; шифру или псеудоним прикривеног иследника; опис примењених поступака и техничких средстава; податке о лицима обухваћеним посебном доказном радњом и опис постигнутих резултата.

Судија за претходни поступак ће тај материјал и извештај доставити јавном тужиоцу.

Прикривени иследник се под шифром или псеудонимом може изузетно испитати у кривичном поступку као сведок. Испитивање ће се обавити тако да се странкама и браниоцу не открије истоветност прикривеног иследника.

Прикривени иследник се позива преко свог непосредног старешине, који пре самог испитивања својом изјавом пред судом потврђује истоветност прикривеног иследника. Подаци о истоветности прикривеног иследника који се испитује као сведок представљају тајне податке.

Судска одлука се не може заснивати искључиво или у одлучујућој мери на исказу прикривеног иследника.

Проблематика незаконитог поступања прикривеног иследника током његовог ангажмана

У поступку реализовања своје *тајне операције*, прикривени иследник је често приморан да предузима одређене мере и радње које се налазе на граници правно допуштених, а некада и саме деликте, укључујући оне најтеже. Деловање у криминалном миљеу, посебно оном у коме се испољава организовани злочин, подразумева вршење незаконитих делатности, тако да свако ко настоји успоставити

позицију у таквој средини, а при томе остати чистих руку, изазива сумњу и подозрење. Истовремено, често се доказивање међу криминалцима и провера лојалности управо врши кроз чињење незаконитих радњи, што представља један од круцијалних проблема у ангажовању прикривеног иследника. Свесни да им државни органи (полиција) у сопствене редове могу инфилтрирати своје агенте, који ће под легендом, представљајући се као особе са друге стране закона, настојати да прикупе доказе о њиховим незаконитим поступцима, криминалци полазе од претпоставке (која је чист резултат нагона за самоодржањем), да је свака непозната и непроверена особа потенцијални тајни агент, те да је пре било каквог интимнијег и дубљег контакта треба тестирати. Карта за улазак у софистициране криминалне групације често подразумева иницијацију – извршење најтежег кривичног дела од стране кандидата за новог члана, као својеврстан гарант да у конкретном случају није реч о легендираном полицијском службенику. С друге стране, класичан, традиционалистички став је да држава, кроз своје нормативне акте, никоме не може дати легитимацију да врши кривична дела, па и у случају да се њима настоје сузбијати друга, тежа и друштвено опаснија. На тај начин, институт прикривеног иследника запада у прилично безизлазну ситуацију и контрадикцију сопствене примене, која у циљу превазилажења нужно захтева извесне корекције претходно наведеног става о апсолутној забрани партиципације ових лица у било чему што има предзнак нелегалног.

У контексту наведеног, закључујемо да разматрање проблематике допуштености или недопуштености извршења кривичног дела од стране прикривеног иследника има смисла само у случајевима који су у директној вези са његовим професионалним ангажманом. Другим речима, уколико иследник изврши кривично дело, или на други начин учествује у његовом остварењу, независно од свог ангажмана, то питање се решава према општим правилима, док специфичан приступ захтевају само оне ситуације у којима извршење дела непосредно произилази из његове тајне мисије, односно реализовања наредбе о прикривеном ислеђивању. С обзиром на то, неопходно је одредити у којим случајевима долази у обзир давање легитимације на вршење кривичних дела, и којих кривичних дела?

Ти случајеви би се, према нашем мишљењу, могли груписати у две скупине, и то:³⁸

- извршење кривичног дела од стране прикривеног иследника у оквиру криминалне групе, у циљу успостављања лажног или спречавања откривања правог идентитета; и
- извршење кривичног дела у вези са незаконитом делатношћу коју прикривени иследник истражује, у циљу обезбеђења доказа о кривици одређених лица.

Законски основ за учествовање прикривеног иследника у извршењу друге групе кривичних дела не би требало посебно тражити, с обзиром да њу експлицитно даје сам закон, прописујући симуловано пружање пословних услуга и склапање правних послова. Реч је о посебним доказним радњама које истовремено представљају и радње које (би) по аутоматизму (требало да) конзумира институт прикривеног иследника, с обзиром на његов смисао и суштину, тј. захтеве које треба да испуни. У тим случајевима, ове радње би представљале неку врсту инструмента (метода) који

³⁸ Marinković D., Đurđević Z.: *Prikriveni islednik u zakonodavstvu Srbije - analiza spornih pitanja primene.* - U: *Pravni život*, Beograd, бпој 10, 2007, str. 50.

иследник користи да би обезбедио доказе о кривици предмета истраге. Дакле, мишљења смо да у односу на извршење кривичних дела од стране прикривеног иследника која су у вези са незаконитим делатностима које он истражује, а на основу којих долази до одговарајућих доказа, треба применити одредбе о симулованим пословима и услугама као основ допуштености таквих понашања, при чему сам закон, дајући овим делима карактеристику симулованости, што она у суштини и јесу, истовремено искључује и њихову противправност.

Другачија је ситуација када је реч о првој групи кривичних дела, која прикривени иследник евентуално може вршити како би успоставио или одржао своју легендирану позицију у криминалној средини. У овим случајевима би се основ допуштености таквих понашања требао тражити у неком од општих института кривичног права који искључују постојање кривичног дела, од којих се посебно издваја *крајња нужда*. Наиме, као стање крајње нужде би се могле третирати оне ситуације у којима је прикривени иследник приморан да изврши одређено кривично дело, ако жели да се инфилтрира у криминалну средину, или, пак, остане у њој. Разлог је следећи – у ситуацији када треба да успостави контакт са криминалцима, или је то већ учинио, одбијање вршења одређених кривичних дела која се не могу подвести под симуловане, често може значити откривање правог идентитета прикривеног иследника. На тај начин по њега наступа специфично стање опасности због потенцијалне освете криминалаца које је преварио, а које у екстремним ситуацијама може резултирати и ликвидацијом самог иследника. Зато се у овим случајевима може говорити о постојању крајње нужде, у којем кривично дело извршено ради отклањања наведене опасности губи елемент противправности. При томе би требало увести ограничење да прикривени иследник, у циљу успостављања лажног или спречавања откривања свог правог идентитета, не би смео извршити тешка кривична дела против живота и тела, попут убиства, силовања, тешких телесних повреда и сл., већ би (наравно у случају да је то могуће) морао прекинути свој даљи рад. Уколико то не би био у прилици, с обзиром на фактичко стање ствари, нпр. непосредно му је угрожен живот и тело, или живот неке друге особе, право на отклањање истовременог противправног напада или нескривљене опасности би произишло из општих одредби кривичног права, које дефинишу нужну одбрану и крајњу нужду.

Криминалистички аспекти ангажовања прикривеног иследника

Тајне методе добијања информација о различитим незаконитим делатностима изузетно су корисне и практично неопходне за обезбеђење криминалистички релевантних података и развој криминалистичко-обавештајног рада. Ипак, особа ангажована у реализацији тајне операције, односно конспиративног ислеђивања кривичних дела, суочена је са одређеним практичним проблемима који се не могу срести у било којој другој врсти криминалистичке активности, с једне стране, односно поштовањем законских стандарда заштите слободе и права грађана (најчешће самих преступника), с друге стране. Лице у овој улози мора бити спремно да све практичне проблеме савлада уз изузетну сналажљивост, интелигенцију, енергичност и храброст,

али и поштовање општих правних и демократских принципа и стандарда супротстављања криминалу.³⁹

Ангажовање прикривеног иследника са криминалистичког аспекта захтева детаљно и озбиљно планирање и припрему. Колико ће сама припрема и израда плана реализације бити сложена и минуциозна у првом реду зависи од обима и сложености самог конкретног случаја на којем ће се прикривени иследник ангажовати. Ипак, без обзира на специфичности сваког појединачног ангажмана, све легендиране операције тајних агената се генерално могу сврстати у две групе, од чега у крајњем случају зависи и обим и сложеност самог планирања и припреме.⁴⁰ Прву групу, односно врсту инфилтрације, уобичајено називамо *плитком инфилтрацијом* (ен. *light, shallow cover* – плитки заклон), а састоји се у временски краћим, једнократним или виšekратним контактима агента са *метом истраге*, који обично подразумевају преговоре о условима реализације одређене криминалне радње у симулованим условима. При томе је значајано да агент током плитке инфилтрације не борави константно под *легендом*⁴¹ (24 часа) у криминалној средини. Тако нпр., полицијски службеник у току свог радног времена узима лажни идентитет, одлази у други део града⁴² представљајући се за дилера дроге заинтересованог за куповину хорина и контактира преко информатора криминалну групу за коју се сумња да се бави овим пословима. Након контакта агент се враћа у станицу, напушта лажни идентитет и одлази кући, у стварни живот. Сами сусрети агента са метом истраге се могу поновити више пута, у циљу стицања поверења осумњичених у новог партнера и постизања договора око купопродаје дроге, све до тренутка док се не процени да су обезбеђени валидни докази, након чега следи хапшење осумњичених.

Друга врста инфилтрације означава се као *дубока инфилтрација* (ен. *deep cover* – дубоки заклон) и састоји се у дуготрајној (дужевременој) инфилтрацији у криминалну средину, која подразумева константан боравак тајног агента у њој (24 часа) и комплетно изграђену легенду. Као пример дубоке инфилтрације у криминалну средину свакако је најупечатљивији случај агента FBI-а Џозефа Пистонеа (Joseph Pistone), који је под именом Дони Браско (Donnie Brasco) 6 година (1975-1981) био инфилтриран у Бонано (Bonano) фамилију њујоршке филијале Коза ностре (Cosa Nostra).⁴³ Сазнања о његовом

³⁹ Маринковић Д.: Криминалистички аспекти ангажовања прикривеног иследника.- У: *Безбедност*, Београд, број 1-2, 2009, стр. 134-135.

⁴⁰ Ова подела је пре свега присутна у теорији и пракси примене тајних операција у САД-у, али се, с обзиром на поменуте суштинске сличности тајних операција (тајних агената) и ангажовања прикривеног иследника, са пуно права може рећи да је актуелна и када је реч о овом другом.

⁴¹ Под "легендом" се подразумевају измишљене (фиктивне) карактеристике личности агента са којима ће наступити на тајном задатку, попут имена и презимена, посла којим се бави (легалног и незаконитог), средине из које долази, приче о прошлости особе за коју се издаје ("заштитна прича" – ен. *cover story*) итд;

⁴² Уз претпоставку да је реч о већем месту, тако да је мала вероватноћа да се становници међусобно познају, што је у овом случају посебно важно.

⁴³ Захваљујући унапред добро припремљеној легенди и сопственим способностима, Пистоне је постао члан Бонано фамилије. За почетак је укључен у групу која је отимала камионе и крала робу из њих. Пистоне је стицао поверење својих шефова и напредовао. Временом је стигао толико високо да је поседовао информације из прве руке у вези преговора између Бонанових и других криминалних фамилија. Током рада у тајности Пистоне је често био озвучен, тако да су његови разговори са мафијашима бележени на траци. Када није био озвучен, записивао је

успеху и штети коју је нанео мафији први пут су обелодањени на расправи у америчком Сенату 1981. године. Браско је само један пример. Постојали су, и још постоје, многи тајни агенти који су уведени у структуре организованог криминала, који су придобили поверење преступника и извештавају полицију и правосудне органе. Њихове информације су од посебне важности за хапшење чланова криминалних група и спречавање њихових унапред планираних акција. Многи од њих, у страху од освете, желе да остану непримећени, тако да јавност за њих никад не сазна. Али они су ту, има их много, тако да преступници никада не знају коме могу да верују.

Једно од најважнијих питања на која се мора обратити пажња при припремању и осмишљавању сценарија ангажовања прикривеног иследника јесте да ли се ова операција може извести *безбедно* - безбедност иследника и других државних службеника ангажованих на тајном задатку је основни предуслов за реализацију саме операције. Зато при њеном планирању на првом месту треба размотрити све аспекте поступања тајног агента у конкретној ситуацији и потенцијалне изворе опасности који могу угрозити његов живот или здравље. Од предузимања тајне операције треба одустати уколико су резиси по безбедност агента(ата) извесни и претежу над факторима који указују на безбедност саме операције.

Даљи рад на припреми реализације ангажовања прикривеног иследника би обухватао:

ствари које би сазнао, како би касније могао тачно да сведочи о разним догађајима и детаљима. У жељи да га укључе у сам врх породице Бонано, шефови су му наложили убиство једног свог *отпадника*. Под таквим околностима врх FBI-а је одлучио да обустави даљу операцију и повуче Пистонеа. Сазнавши да је Дони Браско у ствари инфилтрирани полицијски агент, у породици Бонано је настала права пометња – нису могли да верују да су дозволили једном агенту FBI-а да уђе толико дубоко у њихову организацију. Припадник фамилије који је Пистонеа увео у породицу и гарантовао за њега убрзо је нестао, а његов леш је, са одсеченим рукама и умотан у пластичну кесу, пронађен годину дана касније у водама залива. Тиме је симболизована казна мафије због тога што је дозволио да се Пистоне рукује са највишим у рангу Бонано фамилије. FBI је знао да би чак и након прикупљања свих доказа, случај против Бонано фамилије пропао ако би Пистоне био ликвидиран, односно не би сведочио. Да би то спречили, FBI је поступио на начин који мафија *разуме*. Два специјална агента посетили су мафијашког боса Салерна у његовом дому. Рекли су му да ништа не сме да се деси Пистонеу или члановима његове породице. У супротном, доћи ће до масовне одмазде. Салерно је дао гаранцију – Пистоне и његова породица су били безбедни и никаква штета им није нанета. Много другачији третман је уследио за чланове Бонано фамилије које је Пистоне завео и који су му дали приступ информацијама које је сакупљао. Неки од њих су убијени, други су избачени из породице. Током свог легендарног ангажмана, Пистоне и FBI су сакупили мноштво доказа довољно јаким да се раскринка метод кријумчарења хероина у САД познат као *Pizza Connection*, реализован увозом кечапа и сира у конзервама у којима се налазио хероин, за *потребе* ланца пицерија у Бруклину и шире. Лишено је слободе више од 100 чланова Бонано фамилије и других припадника Коза ностре.

Више у Sifakis С.: *The Mafia Encyclopedia*, New York, 1999, str. 50, 51, 290; Benson M., op. cit., стр. 26,27.

Случај Дони Браска је постао познат широм света када је Пистоне написао серију бестселера о својим авантурама унутар мафије, од којих се посебно издвајају: *Donnie Brasco: My Undercover Life in the Mafia* (1987); *Donnie Brasco: Deep Cover* (1999); *The Way of the Wiseguy* (2004); *Donnie Brasco: Unfinished Business* (2007). Према првонаведеној књизи снимљен је и играни филм *Donnie Brasco* (1997).

- 1) детаљну анализу мете истраге - појединац или криминална организација, врста кривичних дела која врши, да ли је наоружана, да ли је склона примени насиља и употреби ватреног оружја, са којим особама из света криминала је повезана, који је њен *modus* и *radius operandi*, да ли је раније била предмет тајне истраге и са којим успехом, да ли је осуђивана, да ли је издржавала затворску казну и где и тсл.;
- 2) дефинисање циља који треба остварити – циљ може бити директно или индиректно повезан са метом истраге;⁴⁴
- 3) одабир особе (службеника) за узимање улоге тајног агента, односно прикривеног иследника, на шта се даље надовезује њена припрема за конкретни задатак;⁴⁵
- 4) осмишљавање легенде под којом ће прикривени иследник ступити у контакт са *метом истраге* и боравити у криминалној средини;
- 5) дефинисање начина *убацивања* агента у криминалну средину, при чему треба имати виду да су својства мете истраге пресудан фактор у дефинисању врсте прилаза (приступа) који ће се користити;
- 6) анализа потенцијалних ризика и опасности са којима се агент може срести током свог ангажмана, уз давање препорука како их превазићи;
- 7) дефинисање свих модалитета комуникације прикривеног иследника са јединицом за заштиту и својим претпостављеним, при чему треба узети у обзир да таква комуникација мора бити строго конспиративна и безбедна;
- 8) оквирно одређивање времена трајања тајне операције.

Између мете истраге, особе у улози тајног агента и легенде под којом тајни агент треба да наступа у тајној операцији мора постојати блиска повезаност и међузависност, у смислу да су особине мете истраге константа која пресудно утиче на одабир личности која ће се ангажовати као прикривени иследник и осмишљавање легенде под којом ће агент наступати (варијабле). Са друге стране, међузависност постоји и између саме личности потенцијалног тајног агента и легенде под којом ће наступати у конкретној операцији, о чему ћемо више говорити у другом делу рада.

Када је реч о циљевима који се могу поставити пред прикривеног иследника током његовог ангажмана, посебно се издвајају:

- 1) добијање информација о криминалним активностима уопште;
- 2) долажење до доказа потребних за кривично гоњење одређеног лица – мете истраге;
- 3) сазнање да ли се кривично дело планира, или је већ извршено;
- 4) идентификовање особа које учествују у конкретној криминалној активности;

⁴⁴ У првом случају се тајна операција, односно ангажовање прикривеног иследника, обично предузима како би се доказала криминална активност *мете истраге*, док у другом циљу операције није лишење слободе и процесуирање саме мете истраге, већ се преко ње настоје сагледати криминалне везе, структура и организација илегалног тржишта, односно открити друге особе из криминалног миљеа, вође криминалних група које су у сенци, те доказати њихова умешаност у криминалне радње. У првом случају би се у већини случајева могла реализовати *плитка инфилтрација* у криминалну средину, док би у другом дошла у обзир *дубока инфилтрација*, што наравно није правило.

⁴⁵ Избор особе која ће се инфилтрирати у криминалну средину у првом реду зависи од карактеристика мете истраге и циља који треба постићи тајном операцијом, односно ангажовањем прикривеног иследника.

- 5) доказивање веза и односа између чланова криминалног удружења;
- 6) идентификовање лица из криминалне средине који су спремни на сарадњу, било као информатори (доушници) или потенцијални сведоци;
- 7) проверавање поузданости (тачности) обавештења која саопштава информатор;
- 8) проналажење кријумчарене или друге инкриминисане робе или предмета;
- 9) одређивање најповољнијег момента за хапшење одећених лица или реализацију претресања, итд.

Велики проблем у раду на тајним задацима представља постизање неопходне дискретности целе операције, која често подразумева значајна финансијска средства у циљу конструисања таквог амбијента који ће потврђивати легендирани задатак агента и његов целокупан ангажман (скупа одела, трошкови живота на високој ноzi, аутомобил, стан, угоститељски објекат и тсл. - зависно од конкретене ситуације). Мали број полицијских организација и других агенција надлежних за спровођење закона, чак и у тако развијеној земљи као што су САД, има фондове и ресурсе довољне за изнајмљивање ексклузивних кућа и пословних простора, или започињање одређених послова са искључивим циљем постизања нужног покрића за агенте који раде на случају. Истрага FBI-а о корупцији у америчком Конгресу с краја 70-тих и почетка 80-тих година прошлог века (шифровани назив ABSCAM) била је јединствена по обиму, ширини и трошковима радне позадине, употребљене за конструисање веродостојности саме операције.⁴⁶

⁴⁶ Операција ABSCAM је отпочела јула месеца 1978 године у организацији FBI-а, чији су агенти, издајући се за представнике богатог шеика са Блиског истока, измишљеног идентитета, имали задатак да прикупе доказе у вези са продајом крадених уметничких дела. Да би целокупна прича изгледала што уверљивије, основана је фиктивна компанија на Лонг Ајленду под називом *Abdul Enterprises, Ltd.* (отуда и назив целе операције - AB(dul), што је у ствари било име фиктивног шеика и SCAM, што значи превара), за коју је пласирана прича да је основана од стране шеика који жели да уложи новац у вредна уметничка дела. Агенти укључени у операцију успели су пронаћи доушника (информатора) који их је повезао са крадљивцима уметничких дела вољним да им продају украдене вредности. Акција је уродила плодом - за неколико месеци Abdul Enterprises је откупио две слике у укупној вредности од милион долара. Током даљег рада упознати су и криминалци који су радили са лажним акцијама и обвезницама, тако да је спречена продаја близу 600 милиона долара лажних вредносних папира. Истрага је затим водила у Њу Џерси и Вашингтон. Контакти тајних агената са криминалцима указивали су на високе политичаре који су били спремни да приме мито како би Abdul Enterprises-у дали дозволу за организовање коцкарских услуга у Кемдену и Атлантук Ситију. Агенти су показали интерес да се шеику обезбеди и азил у САД-у, након чега су их корумпирани политичари повезали са члановим америчког Конгреса, вољним да удовоље таквом њиховом захтеву, по цени од 50.000 долара унапред, и 50.000 по обављеном послу. Више од тридесет лица је било *мета* прикривене истраге ABSCAM, од којих су сенатор Вилиамс (Williams) и шест чланова Конгреса лишени слободе и осуђени за корупцију и заверу у одвојеним судским поступцима током 1981 године. Осуђено је и пет других владиних службеника, укључујући и градоначелника Кемдена.

ABSCAM представља истрагу јединствену по обиму, ширини и трошковима радне позадине употребљене за прибављање веродостојности тајне операције. У њу је било укључено више од 100 агената FBI-а, а само оснивање Abdul Enterprises-а коштало је близу милион долара. Јакта *Пират* специјално је прилагођена за забаве и дружења, али и тајна снимања корумпираних политичара и конгресмена, док је луксузна вила у Вашингтону закупљена за боравиште лажних

Основна и нужна квалификација иследника за прикривени ангажман јесте његова (добро)вољност да обави постављени задатак, тако да је степен успешности у овом случају директно повезан са агентовом сагласношћу, спремношћу и мотивисаношћу за такав рад. Такође, већина аутора истиче да је тајни задатак великим делом улога у којој треба прилично глумити и импровизовати, што је великим делом условљено агентовом маштом, сналажљивошћу и способношћу за импровизацију.

Недостатак самопоуздања на страни прикривеног иследника током тајне операције може резултирати тиме што ће преступници открити његову улогу. Од њега се очекује да анализира све што види и чује, те на најбољи начин искористи своју моћ расуђивања и резонувања, како не би довео у питање легендираност деловања и сопствену безбедност. Успешан тајни агент треба да је смирен, стрпљив и издржљив, с обзиром да ће у легендираној улози често морати да ради и функционише у опасним условима, уз скривање и потискивање својих истинских емоција – он мора бити способан да препозна и контролише страх, љутњу, гнушање или изненађеност.

Сувишно је рећи да прикривени иследник мора поседовати храброст и чврстину менталног бића. С обзиром да је прикривени посао често екстремно опасан, то агенти морају бити натпросечно храбри – храброст је способност и спремност да се дочекују разни видови опасности и разне тешкоће снагом сопствене воље, уз елиминисање страха који би узроковао панику или бекство од опасности. Чврстина чува особу од *пуцања* при сусрету са опасношћу и тешко савладивим препрекама.

Правилно опажање одређене појаве или процеса током тајног задатка је много више од простог посматрања како се неки догађај одиграва.

Несумњиво је да агенти ангажовани у тајним операцијама морају бити интелигентни, способни да брзо мисле и правилно процењују, нарочито у стресним ситуацијама. Успешни тајни агенти у практичном раду показују обиље самопоуздања, које се стиче темељним знањем о случају на коме су ангажовани и сигурношћу у себе и своје способности. Самоуверен и сигуран наступ агента често може бити пресудан у стицању поверења осумњиченог, односно мете истраге.⁴⁷ *Црв сумње* у глави преступника може довести у опасност и угрозити не само конкретну операцију, већ и живот тајног агента и информатора који га представља као особу од поверења. У том контексту, треба истаћи да знатно већи број полицијских службеника страда док су на тајним задацима, у односу на оне који су убијени или рањени при обављању других послова.

арапских бизнисмена и шеика. Као и бројне друге комплексне и осетљиве тајне операције (истраге), и ABSCAM је произвео извесне контраверзе. У правосуђу је посебно актуелизовано питање да ли је прикривени рад у овом случају представљао *entrapment* (провокацију). Међутим, Врховни суд је потврдио све пресуде. На крају, овај случај је у многоме реafirмисао значај прикривених истрага и резултирао доношењем чвршћих смерница и мера обезбеђења од незаконитог поступања у оквиру FBI-а. И четврт века касније, лекција извучена из случаја ABSCAM је остала иста – нико није и не сме бити изнад закона. У циљу да се одржи ред и правда, злоупотреба јавног поверења не сме бити толерисана ни у ком случају. Управо то је разлог да FBI данас, макар и декларативно, случајеве корупције јавних званичника сматра приоритетима у свом раду.

Више у Brandl S.: *Criminal Investigation – An Analytical Perspective*, Pearson Education, Inc., USA, 2004, str. 52-54; Интернет: <http://en.wikipedia.org/wiki/Abscam>; <http://foia.fbi.gov/foiaindex/abscam.htm>

⁴⁷ Lee G.: *Global Drug Enforcement - Practical Investigative Techniques*, CRC Press, Boca Raton, 2004, str. 119.

Прикривени иследници морају поседовати способност добре процене, те предвидети потенцијални проблем или конфликтну ситуацију и пре него што се она и испољи. Тако нпр. у илегалној трговини дрогом дилери често инсистирају да потенцијални купац пре испоруке робе да новац.⁴⁸ Реч је о обичном тесту који треба да им укаже да купац у ствари не познаје правила функционисања нарко-тржишта. Зато агенти морају бити способни да препознају такве ситуације и процене намере криминалаца. Дати новац уз обећање да ће дрога касније бити испоручена, у највећем броју случајева представља неопрезан и непрофесионалан потез који се правим, искусним трговцима дроге тешко може десити.

Агент мора бити посебно вешт у комуницирању и споразумевању са информаторима или осумњиченима током тајне операције – слаба или недовољно јасна комуникација може довести до озбиљних проблема. Сленг термини су често јединствени и специфични за поједина географска подручја или криминалне миљее (попут нарко-тржишта) и тешко их је научити, а сама комуникација без њихове примене није могућа или је знатно отежана. Зато агент мора бити упознат са сленгом и локалним изразима,

Одабрани прикривени иследник, заједно са својим старешином и службеницима који ће му бити подршка, треба да анализира предстојећи задатак и припреми се на следећи начин: 1) одабере лажни идентитет; 2) дефинише причу о пореклу; 3) прикупи податке о осумњиченом и његовим сарадницима; 4) размотри расположиве криминалистичко-обавештајне податке везано за конкретну истрагу и 5) испланира метод помоћу којег ће се упознати (срести) са осумњиченим. При томе треба имати у виду да су својства мете истраге пресудан фактор у дефинисању врсте прилаза (приступа) који ће се користити. Тако нпр, ако је мета једна особа, агент ће у том случају обично морати директно "ићи" на осумњиченог. То се може реализовати помоћу информатора који ће их упознати, или на неки други начин, нпр. тако што ће се често посећивати места у којим борави мета истраге, уз вребање повољног момента за упознавање са њим и његовим сарадницима. Сличне методе приступа се могу користити и ако је мета истраге група лица (криминална организација). Без обзира који се прилаз користи, прихватање агента као неког коме се може веровати, у првом реду зависи од његових глумачких вештина

Као један од првих корака предузетих у оквиру припрема за тајну истрагу, агент треба да се, колико је то могуће, упозна са карактером осумњиченог, његовом прошлoшћу и садашњим животним приликама. У том циљу, пре почетка ангажмана, иследник треба да проучи следеће информације везане за осумњиченог:

- 1) пуно име, лажна имена и надимке које користи;
- 2) адресе – претходну и садашњу, на послу и кући;
- 3) опис – основни лични опис и све необичне особине и навике, фотографију осумњиченог;
- 4) породицу и родбину осумњиченог;
- 5) сараднике;
- 6) карактер (темперамент) – шта воли, не воли, предрасуде;
- 7) пороке – дрога, алкохол, коцка;
- 8) хоби;
- 9) занимање; и, што је посебно важно,

⁴⁸ Ibid., стр. 121.

10) склоност ка насиљу.

Треба нагласити да није увек могуће сакупити комплетне информације о осумњиченом – једноставно неке од њих нису доступне пре започињања тајног ангажмана. Ипак, што више информација везаних за мету истраге иследник и његова екипа за подршку сакупе, то ће сам иследник бити боље спреман за извршење будућег задатка.

Најуобичајенији, а уједно и најпоузданији метод успостављања првог контакта прикривеног иследника са метом истраге јесте када се упознавање врши преко информатора. Прилаз који се користи при првом сусрету често представља најкритичнију тачку тајне истраге. Ипак, сам контакт некада може бити и лакши део посла, док је тежи одређивање места за будући састанак и постизање договора око извршења кривичног дела (нпр. псеудо куповина дроге). Хотелске собе, ресторани и паркиралишта су у толикој мери коришћени и злоупотребљавани у полицијској пракси да их више није безбедно чак ни предложити. Осим тога, већина осумњичених се плаши уласка у приватне куће (станове), из страха да у њима могу бити скривени полицајци или постављени прислушни уређаји. Ако је први контакт и међусобно упознавање агента и осумњиченог остварено лако и природно, то може довести до тога да се неутралишу све сумње које могу постојати на страни овог другог. Метод случајног сусрета агента и осумњиченог може да се одигра изненада или, пак, након планске разраде. Ипак, било како да дође до њега, он би требао изгледати што природније. Таква врста сусрета, без обзира на све мере предострожности, може да изазове благу сумњу код осумњиченог. После првог контакта, иследник се сусреће са проблемом избегавања сумњичавости на страни мете истраге. Некада је потребно да се агент прикаже као искрен пријатељ и партнер осумњиченог, па ће у том циљу морати и да учествује, заједно са њим, у некој од његових активности, при чему проблем може настати око саучествовања у извршењу кривичних дела.

Преступници разних профила су свесни употребе легендираних полицијских службеника и информатора у тајним операцијама, због чега су изузетно опрезни у контактима са новим, непровереним партнерима. Њихова сумња се може елиминисати или умањити састављањем добре легенде, односно заштитне (фиктивне) приче о идентитету и својствима ангажованог тајног агента. Прича о агентовом пореклу и личности је у суштини фингирани биографски извештај. У многим случајевима осумњичени ће покушати да провери делове приче коју му агент на тајном задатку пласира. Прича о пореклу може садржати и само две-три просте чињенице, или бити детаљна и разрађена, када се наслућује блиска и дужа сарадња иследника са осумњиченим

Прикривени иследник и евентуални информатор (доушник), који тајног агента уводи у криминалну средину, морају претходно добро проучити и савладати све детаље осмишљене легенде коју ће презентирати осумњиченом и његовим пријатељима, с циљем да избегну сумњу у агентов стварни идентитет и улогу. Одговори на питања мете истраге о криминалној прошлости или садашњости иследника који се представља за другу особу морају бити међусобно усклађени, с обзиром да свака контрадикција рађа сумњу, а свака сумња у овом случају може бити погубна. Зато између агента и информатора мора бити постигнут претходни договор око времена када су се упознали, под којим околностима, месту одакле долазе, какво имају искуство у односу на вршење одређених кривичних дела и сл. Савет тајним агентима је да никада не користе причу о познанству са одређеним информатором

или неким другим особама из затвора, с обзиром да су везе криминалаца у затворима уобичајено јако добре, па се много тога може врло брзо проверити.⁴⁹

Многи осумњичени су у правом смислу речи параноични од полиције, тајних агената и хапшења, односно желе да се осећају што сигурније у крими-послу са новом особом. Осим тога, искуство америчких тајних агената говори да је први став осумњиченог према придоблици обично сумњичавост и скептичност. Зато дијалог између прикривеног иследника и мете истраге често може отићи у правцу трансформације необавезног ћаскања у право испитивање овог другог, с циљем да се агент заплете у сопствену причу. Иследник у овом случају не би требао да прихвати такву дискусију, јер она може бити врло опасна по њега. Мали је број особа које апсолутно могу контролисати своје одговоре и смештати их у оквире припремљене легенде, ако су они и садржани у њој. Мета истраге може покушати да избаци агента из равнотеже, тако што ће га изненада оптужити да је полицајац или информатор. То не значи да је он и стварно свестан агентовог правога идентитета, већ само жели да види његову реакцију – другим речима блефира.⁵⁰ Добро припремљени иследник би требао предухитрити овакву опасност и ставити самог осумњиченог у одбрамбени став, користећи супротне оптужбе.

Поред тога, да би се ослободио сумње осумњиченог и задобио његово поверење, могу се користити следеће методе:⁵¹

- 1) агент организује своје хапшење, испитивање или претресање свог стана од стране полиције, тако да осумњичени може то да види;
- 2) агент се претвара да му је осумњичени одвратан или је љут на њега (чиме показује да му није стало до реализације одређеног посла по сваку цену);
- 3) агент се понаша као да не верује осумњиченом;
- 4) агент користи исте мере опреза у одређеним ситуацијама као и осумњичени;
- 5) агент задржава тајну улогу и када није у присуству осумњиченог;
- 6) агент никада не претерује у глуми, или не даје превише објашњења (како не би изгледало да се правда).⁵²

Тајни агенти ангажовани на расветљавању одређених кривичних дела, попут илегалне трговине наркотика, увек морају бити спремни за могући напад преступника (дилера дроге) који их желе опљачкати, или су их једноставно прочитали. У тренуцима

⁴⁹ Lee G., op. cit., стр. 125.

⁵⁰ Агент је био задужен да у тајној операцији спроведе истрагу о илегалној трговини дрогом у једном малом граду. Прве вечери је одлучио да оде у ноћни клуб, за који му је детектив Клерк, са којим је био у вези преко локалне полицијске станице, рекао да је место у ком се углавном уговарају послови купопродаје кокаина. Док је чекао да дође на ред и одигра партију билијара, пришао му је млади тамнопути мушкарац, сео поред њега и дискретно саопштио да морају поразговарати у вези са његовим тајним задатком: *Знам да ме не познајеш, али имамо проблем, Клерк ме је послао.* Агент је одлучно негирао да зна о ком Клерку је реч, те да има било какву везу са некаквим тајним задацима. Младић је наставио да га убеђује, али је агент остао при свом ставу. Коначно, незнанац га је ударио по рамену и пријатељски рекао: *Извини брате, само сам те проверавао да видим да ли си кул. Имам нешто кокаина за продају, ако те занима.* Нав. према Лупан М.: *Practical Drug Enforcement*, CRC Press, Boca Raton, 2002, стр. 27

⁵¹ D.E.A. *Narcotics Investigative's Manual*, стр. 108.

⁵² Слично и Шикман М.: *Коришћење прикривеног истражитеља у сузбијању криминалитета – законска решења и криминалистички стандарди.- У: Спречавање и сузбијање савремених облика криминалитета IV*, Београд, 2009, стр. 47.

када схвате да су преварени и да им прети лишење слободe, криминалци ће са великом вероватноћом, освете ради, покушати да убију или повредe информатора (доушника), док на тајне агенте, ако су свесни њиховог стварног статуса, ређе нападају. Ипак је убиство полицајца на задатку најтежи преступ, за који прети доживотни затвор или смртна казна.

Конзумирање алкохола је уобичајено у криминалним круговима, због чега се често од тајног агента, да би био прихваћен, може тражити да пије. Ипак, пиће треба ограничити на минимум или апсолутно избећи уз помоћ логичних изговора, као што је чир на желуцу или постојање другог здравственог проблема. Без обзира да ли тајни агент пије или не, осумњиченог не треба одвраћати од пића, које може утицати да слободније разговара или лакше прихвати тајног агента у своје друштво. Иследнику може бити понуђено и конзумирање дроге, нарочито ако се инфилтрира у нарко организацију. Зато треба бити унапред припремљен за превазилажење таквог проблема, а сам изговор, спремљен за ову прилику, мора изгледати разумно у очима осумњиченог. Тако нпр., могућност узимања дроге би прво требало ублажити тако што ће се рећи да дроге нису агентов фах, или да је он ту да би урадио посао, а да ће дрогу пробати неки други пут. У сваком случају, конзумирање дроге се мора избећи из безбедносних разлога, здравља агента, као и очувања саме истраге.

Тајни надзор у спречавању и сузбијању криминала – појам и различити модалитети

Може се рећи да дискретан аудио и видео надзор лица и објеката представља нужан еквивалент тајном криминалном организовању и деловању. Његова примена долази у обзир у оним случајевима када одређена сазнања указују на поједина лица као учиниоце кривичних дела или чланове криминалних удружења, односно одређене објекте и простор на коме се та лица окупљају или непосредно реализују своје незаконите делатности. Ако под кривичном истрагом подразумевамо низ различитих, законом прописаних делатности које за циљ имају утврђивање постојања кривичног дела, материјалних и психолошких услова под којима је оно извршено, као и идентитета његовог учиниоца, онда је сасвим разумљиво колики значај за истражне субјекте могу имати сазнања о нечијој речи или радњи, коју је овај изговорио или извршио у вези са кривичним делом, под претпоставком да их неће сазнати непожељно лице, посебно не у вези са кривичном истрагом. Истовремено, право на тајност писама и других средстава комуникације, као и заштиту људског интимитета у најширем смислу, прокламовано је правним нормама највеће правне снаге, и представља централни део корпуса људских права конституисаних током друге половине XX века. Примена ефикасних средстава за сузбијање криминала, која су настала као производ динамичног развоја природних и техничких наука, је, с једне стране, неопходна, али истовремено може и озбиљно угрозити гарантована људска права, у целини или њихове поједине сегменте, с друге стране.

Данас бројна, софистицирана, техничка средства указују на огромне могућности опсервације и надгледања људи у готово свим аспектима њиховог живота и рада, па тиме и оних који су у вези са разним незаконитим делатностима. На садашњем степену развоја научних знања и потенцијала, те могућности достигле су готово неслућене размере, а њихова некритичка примена, односно злоупотреба у недемократским друштвима, пружила би реалне основе остварења тзв. *орвеловске* визије света, описане у познатом делу 1984.

Тајна опсервација⁵³ (надзор, надгледање, присмотра), у контексту метода спречавања и сузбијања кривичних дела, може се дефинисати као континуирано или повремено, али увек конспиративно надгледање (надзор) одређених лица, објеката и простора, физичких радњи и комуникација свих врста, у циљу прибављања информација о криминалним активностима појединаца или група лица.⁵⁴ Зависно од предмета надгледања, као и начина на који се реализује, у оквиру тајне опсервације (надзора) можемо разликовати:

- 1) оптичку - визуелну, видео опсервацију (надзор);
- 2) акустичку - звучну, вербалну, аудио опсервацију;
- 3) оптичко-акустичку опсервацију;

⁵³ Појам опсервација латинског је порекла и значи проматрати, пазити, надгледати, вршити надзор некога или нечега. У раду ћемо изразе надзор и опсервација користити као синониме.

⁵⁴ Маринковић Д.: Тајна опсервација у спречавању и сузбијању кривичних дела.- У: *Сузбијање криминалитета – деценија после смрти професора Водинелића* (зборник радова), Крагујевац, 2004, стр. 219.

- 4) опсервацију невербалне комуникације (писма, телеграми, e-mail, SMS поруке и други облици електронске размене информација);
- 5) опсервацију електронским лоцирањем у простору (GPS, мобилни телефони и сл.).

Такође, специфичну врсту тајног надзора и доказну радњу *sui generis*, која између осталог спада у корпус специјалних истражних техника, представља и контролисана испорука нелегалних или сумњивих пошилики (предмета). На крају да кажемо и то да заступљеност компјутерске технологије у свим сферама људског живота и делања отвара могућности њене примене и у спречавању и сузбијању криминала. У том смислу, компјутерска вршка и растер претраге чине релативно нове методе долажења до оперативних сазнања и доказа, које се, с обзиром на њихова суштинска обележја, само условно могу подвести под методе надзора у ширем смислу.

Оптичка опсервација као криминалистичко-истражни метод представља дискретно визуелно надгледање (посматрање), непосредно или помоћу техничких уређаја, одређених лица или објеката (простора),⁵⁵ док тајна акустичка опсервација подразумева надзор и снимање разговора – усмено изговорених речи (вербална комуникација). Опсервација невербалне комуникације, која се одвија путем писама, јавила се као први облик надзора комуникација лица, да би у данашње време обухватала и надзор *e-mail*-а, SMS порука и других савремених облика размене информација, пре свега путем компјутера. Опсервација помоћу електронског лоцирања и праћења лица и објеката у простору (путем GPS-а, мобилног телефона и сл.) такође је резултат нових техничко-технолошких достигнућа.

У оквиру акустичке опсервације можемо разликовати више модалитета:⁵⁶

- I) Зависно од тога да ли је предмет надзора разговор који се одвија при непосредном контакту саговорника, или разговор који се реализује посредством техничких уређаја, на даљину, разликујемо:
 - 1) надзор непосредне вербалне комуникације, и
 - 2) надзор вербалне комуникације која се одвија телефонима или другим уређајима за комуникацију на даљину (*посредна* комуникација);
- II) Зависно од начина на који се опсервација непосредне вербалне комуникације реализује, разликујемо:
 - 1) надзор *озвучењем* простора (отвореног или затвореног, аутомобила и сл.), и
 - 2) надзор *озвучењем* лица;
- III) Зависно од тога да ли се аудио надзор спроводи уз знање и пристанак/захтев једног или више, али не свих учесника комуникације, разликујемо:
 - 1) надзор који се спроводи без знања свих учесника разговора, и
 - 2) надзор који се реализује са знањем и пристанком/захтевом једног или више, али не свих, партиципаната разговора (консенсуални надзор);
- IV) Зависно од тога ко реализује консенсуални надзор, разликујемо:

⁵⁵ Када је реч о тајном визуелном надгледању, треба нагласити да се оно може спроводити у односу на лица, приватан простор (стан, кућа, аутомобил) или јавна места (аутобуске и железничке станице, тргови, паркови и сл.).

⁵⁶ Marinković D.: *Tajni audio nadzor kao dokazna radnja – različiti modaliteti i analiza rešenja u zakonodavstvu Srbije.* - U: *Sprečavanje i suzbijanje savremenih oblika kriminaliteta - III*, Beograd, 2008, str. 231-232..

- 1) надзор који спроводи полиција или друга агенција, уз пристанак/захтев партиципанта разговора, и
 - 2) *консенсуални надзор* у коме снимање⁵⁷ врши сам партиципент, тако што *озвучује* комуникацијски уређај, себе или простор;
- V) Када је реч о нормативном уређењу примене тајног аудио надзора, исти се може реализовати у два специфична, законом прописана случаја:
- 1) тајни аудио надзор који се предузима као доказна радња у конкретном кривичном поступку, везано за конкретно кривично дело и учиниоца, и
 - 2) тајни аудио надзор који се реализује ван кривичног поступка, као саставни део посебних средстава и метода рада обавештајних служби и/или полиције у супротстављању криминалу (тако код нас нпр. Безбедносно-информативна агенција, Војнобезбедносна агенције, полиција);
- VI) На крају да кажемо и то да су развој и доступност техничких уређаја за надгледање, с једне, односно повећана угроженост одређених објеката и лица од разних облика криминала, с друге стране, довели до појаве посебног модалитета надзора (углавном аудио-видео) који је саставни део одређених безбедносних мера. Он не поседује својство тајности у правом смислу те речи⁵⁸ и у оквиру њега можемо разликовати:
- 1) надзор који се предузима на јавним површинама, јавним објектима и просторијама, над радњама, продавницама, банкама и сл.,
 - 2) надзор који се предузима у приватним становима и другим просторијама, укључујући и дворишне и друге сличне отворене просторе;

У најширем контексту, циљ предузимања тајне опсервације је долажење до сазнања неопходних у криминалистичком раду и кривичном поступку, углавном у оним ситуацијама када се до њих не може доћи на други начин, применом *блажих* истражних техника. Зато се методе тајне опсервације, уколико пледирају да имају карактер доказних радњи, морају третирали као саставни део корпуса специјалних истражних техника, уз поштовање начела која су предвиђена за њихову примену (легалитета, супсидијаритета, сразмерности и судског надзора). Када је реч о супротстављању савременом, а посебно организованом криминалу, са пуном одговорношћу се може рећи да органи кривичног гоњења у њему могу имати успеха само уз коришћење софистицираних техничких средстава (између осталих и средстава за оптичку и аудио опсервацију). Ипак, примена таквих истражних техника мора бити правно нормирана и уређена на начин да иде на уштрб грађанских слобода и права само онолико колико је то неопходно.

У том смислу и *Европски суд за људска права (European Court of Human Rights)* истиче да нужност постојања мера тајне опсервације истовремено не даје државним органима право њихове апсолутне примене, односно неограниченог подвргавања лица тајном надзору, ради чега унутрашњи правни системи морају изнаћи адекватне системе и

⁵⁷ У овом случају користимо израз "снимање", а не "надзор", зато што је логички тешко разумети и објаснити да неко сам себе надзире.

⁵⁸ Особе које су изложене овој врсти надзора могу, али и не морају, бити свесне чињенице да су изложене опсервацији. Оно што је важно у овим случајевима јесте да се надзор врши на оним објектима и местима где грађани не могу очекивати да уживају право на приватност.

механизме спречавања и кажњавања евентуалних злоупотреба.⁵⁹ Зато се, као прво, мора означити круг лица која подлежу примени неке од мера тајне опсервације, затим дефинисати природа кривичних дела која пружају основ за њихову примену, временско трајање самог надгледања и снимања, услови састављања записника о надзираној комуникацији и начину њихове контроле, као и одређивање разлога за брисање и уништавање добијених снимака, у случајевима када, из било ког разлога, они не могу послужити утврђивању истине у кривичном поступку.⁶⁰

Питање примене метода тајне опсервације као истражне технике је у већини савремених, демократских држава, уређено одговарајућим законским прописима. Њихова анализа указује на чињеницу да надзор и снимање комуникација (али и тајна оптичка снимања лица), представљају изузетне и временски ограничене мере, које, у случају постојања одговарајућег степена сумње да је учињено одређено кривично дело, или да се припрема његово извршење, наређује суд под условом да се докази не могу прибавити на други начин.⁶¹ Ипак, мора се признати да је питање тајне оптичке опсервације много мање и површније нормирано у односу на надзор телефонских и других разговора и комуникација које се обављају посредством разних уређаја, односно прислушкивање непосредне, вербалне комуникације, озвучењем лица или простора. Посебну забринутост када је реч о поштовању правних и демократских стандарда у реализацији тајног надзора, а тиме и заштите права грађана од неоправданог и сувишног задирања у њихову приватност, узрокују примери увођења таквих процедура опсервације које су прилично произвољне и неодређене. Пре свега мислимо на ситуацију у САД-у након 11 септембра 2001 године и доношење тзв. PATRIOT Act-а (*Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism Act*, 2001), којим су делимично суспендована извесна права и слободе грађана у циљу постизања веће ефикасности у сузбијању тероризма.⁶²

⁵⁹ Krapac D.: Policijske ovlasti u izvidima kaznenih djela u Republici Hrvatskoj.- U: *Balkan Yearbook of Human Rights*, 2002, str. 38. Иначе, треба истаћи да је Европски суд за људска права у последњих неколико година значајно допринео утврђивању правних граница у оквиру којих се може водити борба против организованог криминала у Европи. Ово се посебно односи на питања употребе агената на тајном задатку, анонимних сведока и надзора комуникација. Dutertre G.: *Key Case-Law Extracts European Court of Human Rights*, Strasbourg, 2003; нав. према: Paoli L., Fijnaut C.: *Organised Crime and Its Control Policies*.- U: *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, br. 3, 2006, str. 325.

⁶⁰ *Huwig v. France* - 11105/84 [1990] ECHR 9 (24 april 1990). Реч је о одлуци којом је Европски суд за људска права осудио Француску и тиме, према неким ауторима, довео у питање валидност француског закона. Извор: Pradel, J.: *Manuel de procédure pénale*, Paris, 2000; нав. према Ilić G.: *Nepovredivost tajne pisama i drugih sredstava opštenja*.- U: *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, Beograd, br. 1, 2003, str.25.

⁶¹ Ilić G., op. cit., стр. 26.

⁶² Новембра 2008 године је објављено да ће администрација америчког председника Џорџа Буша морати да достави окружном судији Кенедију одређена документа везана за прислушкивање разговора држављана САД, које је Влада спроводила после терористичких напада на Њујорк и Вашингтон 11. септембра 2001 без судског налога. Судија Кенеди потписао је захтев да америчко Министарство правде достави суду на увид документа која се односе на ову проблематику, а чије објављивање су затражиле групе за заштиту грађанских слобода још 2005 године. Судија ће тражена документа лично прегледати, како би установио да ли би њихово јавно објављивање угрозило принцип тајности *адвокат – клијент* или државну безбедност.

Тајни надзор као доказна радња у законодавству Србије

Законик о кривичном поступку из 2011. године (важећи Законик) у оквиру главе која нормира посебне доказне радње продвигља две радње тајног надзора - тајни надзор комуникације и тајно праћење и снимање.

Посебна доказна радња тајног надзора комуникација, поред кривичних дела у чијем се доказивању могу применити посебне доказне радње предвиђених чланом 162 ЗКП-а, може се одредити и за следећа кривична дела: 1) неовлашћено искоришћавање ауторског дела или предмета сродног права; 2) оштећење рачунарских података и програма; 3) рачунарска саботажа; 4) рачунарска превара; 5) неовлашћени приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података.

Ако су испуњени општи услови примене посебних доказних радњи, на образложени предлог јавног тужиоца суд може одредити надзор и снимање комуникације која се обавља путем телефона или других техничких средстава или надзор електронске или друге адресе осумњиченог и заплону писама и других поштиљки. Посебну доказну радњу одређује судија за претходни поступак образложеном наредбом. Наредба садржи расположиве податке о лицу према којем се тајни надзор комуникације одређује, законски назив кривичног дела, означање познатог телефонског броја или адресе осумњиченог, односно телефонског броја или адресе за коју постоје основи сумње да је осумњичени користи, разлоге на којима се заснива сумња, начин спровођења, обим и трајање посебне доказне радње.

Тајни надзор комуникације може трајати три месеца, а због неопходности даљег прикупљања доказа се може продужити највише за три месеца. Ако је реч о кривичним делима организованог криминала и ратних злочина, тајни надзор се изузетно може продужити још највише два пута у трајању од по три месеца. Спровођење надзора се прекида чим престану разлози за његову примену.

Спровођење тајног надзора комуникације врши полиција, Безбедносно-информативна агенција или Војнобезбедносна агенција. О спровођењу тајног надзора комуникације сачињавају се дневни извештаји који се заједно са прикупљеним снимцима комуникације, писмима и другим поштиљкама које су упућене осумњиченом или које он шаље достављају судији за претходни поступак и јавном тужиоцу на њихов захтев. Поштанска, телеграфска и друга предузећа, друштва и лица регистрована за преношење информација дужна су да државном органу који извршава наредбу, омогуће спровођење надзора и снимања комуникације и да, уз потврду пријема, предају писма и друге поштиљке.

Ако у току спровођења тајног надзора комуникације дође до сазнања да осумњичени користи други телефонски број или адресу, државни орган који извршава наредбу ће проширити тајни надзор комуникације и на тај телефонски број или адресу и о томе ће одмах обавестити јавног тужиоца. По пријему обавештења о проширењу тајног надзора, јавни тужилац ће одмах поднети предлог да се накнадно одобри проширење тајног надзора комуникације. О предлогу одлучује судија за претходни поступак у року од 48 часова од пријема предлога и о томе саставља белешку у записнику. Ако усвоји предлог о проширењу тајног надзора комуникација,

Lowy J.: Judge orders White House to produce wiretap memos, *Associated Press*, Nov 2, 2008;
Internet: news.yahoo.com/s/ap/20081102/ap_on_go_ca_st_pe/warrantless_wiretapping

судија за претходни поступак ће накнадно одобрити проширење тајног надзора комуникације, а ако одбије предлог, материјал који је до тада прикупљен ће се, на законом прописани начин, уништити.

По завршетку тајног надзора комуникације државни орган који извршава наредбу доставља судији за претходни поступак снимке комуникације, писма и друге пошиљке и посебан извештај који садржи: време почетка и завршетка надзора, податке о службеном лицу које је надзор спровело, опис техничких средстава која су примењена, број и расположиве податке о лицима обухваћеним надзором и оцену о сврсисходности и резултатима примене надзора. Судија за претходни поступак ће приликом отварања писама и других пошиљки пазити да се не повреде печати и да се омоти и адресе сачувају. О отварању ће саставити записник. Сав материјал добијеним спровођењем тајног надзора комуникације доставиће се јавном тужиоцу. Јавни тужилац ће одредити да се снимци добијени употребом техничких средстава у целини или делимично препишу и опишу.

Када је реч о посебној доказној радњи *тајног праћења и снимања*, ЗКП прописује да на образложени предлог јавног тужиоца суд може одредити тајно праћење и снимање осумњиченог ради:

- 1) откривања контаката или комуникације осумњиченог на јавним местима и местима на којима је приступ ограничен или у просторијама, осим у стану;
- 2) утврђивања истоветности лица или лоцирања лица или ствари.

Места или просторије, односно превозна средства других лица могу бити предмет тајног надзора и снимања само ако је вероватно да ће осумњичени ту бити присутан или да користи та превозна средства. Тајно праћење и снимање одређује судија за претходни поступак образложеном наредбом. Наредба садржи податке о осумњиченом, законски назив кривичног дела, разлоге на којима се заснива сумња, означавање просторија, места или превозног средства, овлашћење за улазак и постављање техничких уређаја за снимање, начин спровођења, обим и трајање посебне доказне радње.

Тајно праћење и снимање може трајати три месеца, а због неопходности даљег прикупљања доказа може се продужити највише за три месеца. Ако је реч о кривичним делима организованог криминала и ратних злочина, тајно праћење и снимање може се изузетно продужити још највише два пута у трајању од по три месеца. Спровођење праћења и снимања се прекида чим престану разлози за његову примену.

Тајно праћење и снимање спроводи полиција, Безбедносно-информативна агенција или Војнобезбедносна агенција. О спровођењу тајног праћења и снимања сачињавају се дневни извештаји који се заједно са прикупљеним снимцима достављају судији за претходни поступак и јавном тужиоцу, на њихов захтев.

Неки практични аспекти тајног надзора као истражне технике

Како то истиче Venson⁶³, много пре него што је опрема за електронско снимање постала употребљива у криминалистичке сврхе, било је уобичајено да полиција дискретно посматра венчања припадника мафије и слика сваког ко улази и излази из цркве у којој је обављан обред. Ако је син неког мафијаша правио рођенданску забаву,

⁶³ Venson M., op. cit., стр. 42.

полициски агенти би настојали да добију копију списка гостију, лоцирали би се дискретно испред објекта и записивали бројеве регистарских таблица аутомобила који су остављала или узимали децу са забаве. Чак би сакупљали и податке о томе ко је донео који поклон - што је особа имала значајније место у организацији то би и њен поклон требало да буде вреднији и већи. Први уређаји за надзор и снимање који су били довољно мали за скривање направљени су 1950-их година и представници закона су се брзо извежбали у њиховом монтирању на телефоне и у куће осумњичених. Често би били маскирани у раднике, поштаре и сл., како би имали приступ домовима мафијаша. Снимци су били изузетно корисни за даљи криминалистички рад и судске процесе, али су често били и неразумљиви. Мафија је причала својим језиком, користећи фразе, сленг и кодирани шифре када су говорили о криминалним активностима. Зато је једна од првих ствари коју је FBI урадио када је славни *канаринац* Валаки пристао да сарађује са органима правосуђа било пуштање снимака разговора криминалаца, које је Валаки *дешифровао*, објаснивши бројне неразумљиве изразе и термине, што је агентима помогло не само у тим случајевима већ и убудуће.⁶⁴

Тајна опсервација се може вршити статички, када се под аудио и/или видео надзором држи одређени објекат или простор и лица у њему, и у покрету, тј. динамички. Конспиративно надгледање одређених објеката и простора предузима се с циљем уочавања испољавања криминалних активностима на њима, регистровања лица која фигуришу на објекту опсервације, њиховог кретања и међусобних односа, временског редоследа боравка и сл. Предмет тајног осматрања су најчешће одређени криминогени објекти, односно криминална жаришта (места у којима се фреквентно врше кривична дела), али и простор на ком се окупљају криминалци (кафе-барови, коцкарнице, кладионице и сл.), договарају о вршењу кривичних дела или у њима живе и раде (стан, радне просторије). Када је реч о тајној оптичкој опсервацији објеката и простора, нарочиту пажњу треба посветити избору прикладног места за стационарање опсерваната. Они морају бити неприметни у односу на објект опсервације, односно маскирани на начин да не буде никакву сумњу у погледу саме делатности надгледања. У случају неопходности надзирања одређених лица комбинује се стационарна и покретна опсервација. Саме делатности праћења и надзора, нарочито искусних криминалаца, нису нимало једноставне и изискују озбиљне припреме и велику опрезност у непосредној реализацији. Њиховом деконспирацијом деконспирише се и цела криминалистичка контрола или обрада одређеног лица или групе лица, односно сама *прикривена истрага*. Криминалци су често свесни чињенице да могу бити праћени и надзирани, због чега и предузимају одређене мере у циљу откривања опсерваната или губљења из њиховог видног поља. Озбиљније криминалне групе организују и контрапраћење – саучесници надзираног образују посебну групу са циљем откривања пратилаца и о томе обавештавају праћено лице. Због тога планско и систематско осматрање и праћење захтевају овладавање одговарајућом тактиком реализације, као и коришћење одређених техничких средстава и помагала. Ако се не може осигурати неупадљивост у односу на особе које треба мотрити, опсервацију не треба ни започињати.⁶⁵

⁶⁴ Ibid., стр. 43

⁶⁵ Kratz E.: Značaj prismotre u sklopu policijskog istražnog postupka.- U: *Izbor članaka iz stranih časopisa*, Zagreb, br. 2, 1982, str.198. Аутор истиче потребу формирања специјалних јединица за опсервацију и праћење у полициским органима, с обзиром да само оне испуњавају тражене

Током видео надзора нужно је коришћење одређених техничких и електронских помагала која омогућавају уочавање и фиксирање бројних чињеница, запажених током опсервације. Телескопи за ноћна осматрања и праћења увећавају светлост и до 85.000 пута, па је помоћу њих могуће пратити покрете и на растојањима већим од 1 километра.⁶⁶ Када се помене видео надзор, прва асоцијација су камере – оне су значајне јер обезбеђују видео сигнал, од чијег квалитета зависи и квалитет информација које се обезбеђују. Камере имају различиту резолуцију снимања, осетљивост на светлост, ширину угла снимања, могу бити покретне и стационарне. Тзв. *спид-дум* камере су мобилне и за само неколико секунди могу потпуно променити положај и угао снимања. Обично се дискретно постављају у кутлама налик на *плафоњерке* и имају *зум* објектив са јаким оптичким увећањем. Поред обичних камера којима је потребна одређена количина светлости да би пружиле квалитетан видео сигнал, постоје и тзв. *дан-ноћ* камере, које током дана раде као и обичне колор камере, да би се, када ниво осветљења падне испод минимума, аутоматски пребацивале на црно-бели режим рада. Оне су опремљене инфрацрвеним диодама, тако да са смањењем количине светлости аутоматски појачавају интензитет емитовања инфрацрвеног светлосног спектра, тако да су у стању да осветле простор око камере и омогуће њен рад у црно-белом режиму. У последње време све се више користе *PTZ (pan-tilt-zum)* камере, које поседују управљачку конзолу за зумирање или померање у свим правцима, програмирање одређених положаја, детекцију кретања, аутоматску компензацију осветљења итд. Фибер оптика је омогућила да се сочиво камере постави у једном, а сама камера у другом, удаљеном месту. На тај начин, камере су постале минималних димензија, попут микрофона.⁶⁷

Уобичајено, видео сигнал се од камере до места за надзор и снимање доводи жичаним или бежичним путем. У те сврхе се може користити и рачунарска мрежа, радио или микроталасни пренос, GSM мрежа, оптички кабл и сл. Без обзира на начин преноса, у систему видео надзора формира се посебно место које служи за непрекидно праћење ситуације и, по потреби, снимање. Најчешће се користе секвенцијални свичери, који омогућавају да се на монитору посматра слика са сваке камере понаособ, тј. мења слика по слика, због чега се не може снимати ситуација и са оних камера чији се сигнал у датом тренутку не емитује на монитору. За разлику од њих, мултиплекс процесори пружају могућност да се на једном монитору прати сигнал са 16 камера истовремено, при чему је главна предност у томе што се, без обзира на то шта се на монитору гледа, слика са свих камера снима. Време видеорекодера са VHS тракама, као уређаја за снимање видео записа, готово да је потпуно за нама. Данашњи хард диск рекордери памте неколико дана, па чак и цео месец, материјала снимљеног у највећој резолуцији, при чему сама меморија није једина ствар која фасцинира – брзина прегледа сачињених снимака готово је тренутна, с обзиром да је позиционирање на делу хард диска могуће учинити у делићу секунде.

Када је реч о тајној акустичкој опсервацији, треба имати у виду да је још са појавом првих телефонских апарата било могуће повредити тајност разговора обављаних посредством њих. Данас су те могућности постале још веће и практично

организационе, персоналне и материјалне предуслове и располажу искуством и стручним знањем који су неопходни у извршењу таквих задатака.

⁶⁶ Zonderman J., op. cit., str. 181.

⁶⁷ Ibid., стр. 182.

лако остварљиве, нарочито са експанзијом мобилне телефоније. Осим тога, развој електронске индустрије омогућио је и опсервацију свих других разговора који се обављају у непосредном, личном контакту – озвучењем просторија или лица може се пратити вербална комуникација која се одвија у стану, на улици, ресторану или било ком другом месту.

О прислушкивању, као и другим облицима тајне аудио опсервације, почело се интензивно говорити средином прошлог века, када су у центру пажње били минијатурни микрофони (*шпијунске бубице*) и диктафони, да би данас технологија по питању опреме ове врсте дошла до те границе да је могуће надзирати све и свакога, на невероватним раздаљинама и са уређајима свих облика и димензија, зависно од конкретне ситуације. Савремени арсенал прислушне опреме изузетно је богат, обухватајући, између осталог, и *микро-микрофоне*, електронске стетоскопе, радио микрофоне (тзв. *радио додатке*), усмеравајуће и ласерске микрофоне, апаратуру за магнетно снимање итд. Телефонски разговори могу се надзирати постављањем одговарајућих електронских уређаја на самом апарату, телефонским линијама (кабловима), као и у телефонским централама. Најпознатији начин прислушкивања телефонских линија јесте постављање специјалног прислушкивача налик микрофону, који се за линију везује посебним адаптером у којем је уграђен и мини магнетофон, који се укључује по дизању телефонске слушалице. Цео уређај се може поставити у простору од апарата, преко телефонског вода до разводне кутије, и напаја се из телефонске мреже. Често су сами прислушни уређаји који се уграђују у телефонски апарат облика уобичајених, саставних телефонских елемената, тако да их је веома тешко открити. Један од најпознатијих и често коришћених уређаја ове врсте је тзв. *телефонско ухо*. По сличном принципу се пресећу и факс сигнали, али је за ту сврху потребан рачунар са специјализованим софтвером. Осим тога, прислушкивање је могуће обавити и без непосредног повезивања на кабл, помоћу минијатурних индукционих калема који се постављају у њиховој близини.⁶⁸ Тзв. *оловка регистри* детектују промене магнетне енергије које одговарају окренутом броју са надзираног телефонског апарата, а помоћу њих се може одредити и удаљеност самог позива. Уређајима *ухвати и следи* омогућава се супротан процес – апарат се ставља на надзирани телефон који прима позив да би се одредио број са кога се зове, односно шаље позив, као и његова удаљеност.⁶⁹ За акустичку опсервацију је нарочито погодан систем мобилне телефоније, и без директног прикључења на мрежу мобилног оператера. Надзор разговора се у овом случају своди на подешавање радио пријемника, радио скенера или другог сличног уређаја који детектује и емитује радио сигнале, на фреквенцију коју користи надзирани мобилни телефон. Међутим, посебан проблем у овој врсти надзора представља идентификовање телефонских бројева лица чије разговоре треба надзирати, с обзиром да се SIM картице могу свакодневно мењати и по више пута.

Аудио надзор непосредне усмене комуникације такође је остварив на различите начине. Микрофони се могу монтирати у делове гардеробе, пртљага, намештаја, накита и сл., а прислушкивање разговора се спроводити у затвореним или отвореним просторима. Посебни даљински, усмеравајући микрофони (тзв. телемикрофони или

⁶⁸ Шкулић М.: Аудио надзор телефонских и других разговора у кривичном поступку.- У: *Безбедност*, Београд, бр. 1, 1997, стр. 24.

⁶⁹ Zonderman J., *op. cit.*, стр. 175.

топови) могу и са већег растојања регистровати и прилично слабе звуке, па се прислушкивање лица остварује и на даљинама од неколико стотина метара.⁷⁰ Минијатурни микрофони су до пре двадесетак година били величине реда 10 до 20 милиметара, да би данас износили свега 2 до 3 милиметра, са сопственим напајањем и могућношћу регистравања сваког звука у пречнику од десет до петнаест метара. Домет сигнала који емитују прелази чак и 500 метара, тако да онај ко прислушкује може бити на безбедној удаљености. Саставни део ове прислушне опреме су и лаптопови са специјалним софтверима, који, осим што региструју сигнал, имају могућност и да снимају, те да одређене звуке пречисте или надзор усмере на само један извор звука, који микрофон у просторији региструје. Посебна врста микрофона су тзв. стетоскопи, којима се аудио опсервација може реализовати и кроз зидове, прозоре или врата.

Уколико је скривене микрофоне немогуће поставити у просторије у којима живе или раде припадници организованог криминала, или ако су исти посебно обазриви и слободно говоре само када су напољу, онда се користи метод озвучења лица - најчешће је то тајни агент или информатор. То значи да док овај носи микрофон на телу испод одеће или скривено у одећи и разговара са припадницима организованог криминала, он их заправо шпијунира. Микрофон на одређену, обично мање удаљену локацију на којој се налазе други агенти, односно тим за подршку, преноси шта се говори, при чему агенти снимају разговор и прате ток дешавања. Ако преступници не посумњају у свог саговорника, не скину га или претресу, неће имати појма да је њихов разговор сниман. Ношење микрофона, односно озвучење лица је високоризично, с обзиром да у случају да особа која то ради буде откривена, често може бити и лишена живота. Зато тим за подршку мора помно пратити ток дешавања и брзо реаговати у случају да особа која је озвучена буде откривена.

Сматра се да се у практичном раду на спречавању и сузбијању криминала, нарочито организованог, знатно бољи ефекти постижу надзором непосредне вербалне комуникације, озвучењем просторија, у односу на опсервацију и снимање разговора који се обављају телефонима или другим техничким уређајима за комуницирање на даљину. То потврђују и извештаји *Административног судског уреда САД-а (Administrative Office of the United States Courts)*,⁷¹ у којима се често истиче да примена микрофона даје неупоредиво боље резултате од надзора телефонских разговора, из простог разлога што су и сами преступници свесни да њихови телефонски разговори могу бити надзирани. У таквом начину комуницирања они су веома опрезни и шкрти, служећи се унапред договореним изразима, жаргонском терминологијом или разним шифрама, односно достигнућима крипто-технологије, чиме њихови телефони и факсови постају заштићени.⁷² Зато се у бројним земљама често воде и својеврсне

⁷⁰ Шкулић М., *op. cit.*, стр. 25.

⁷¹ Закон о контроли криминала и сигурним улицама из 1968 године (The Omnibus Crime Control and Safe Streets Act of 1968) прописује Административном судском уреду Сједињених Држава обавезу подношења годишњег извештаја Конгресу о броју и природи реализованих налога о надзору усмене, жичане и електронске комуникације.

⁷² У САД-у се у кривичним поступцима у којима се као доказ презентују снимци разговора оптуженог или других лица који обилују жаргонским изразима и сленг терминима својственим одређеном криминалном миљеу (због чега су прилично неразумљиви обичним грађанима, па и самом суду), често позивају искусни оперативци FBI-а, DEA-е и других полицијских служби који су упућени у односну проблематику, да суду и члановима пороте *преведу* снимљени разговор, односно појасне његово суштинско значење и смисао. Ово се највећим делом односи

дебате, усредсређене на питање да ли на тржишту треба да буде присутна само једна стандардизована крипто-технологија, која би службама за сузбијање криминала омогућила несметан надзор комуникација, или да услед притиска тржишта и конкуренције буду присутне различите технологије заштите, услед чије ће доступности само надгледање комуникација постати много теже и компликованије.⁷³

Међутим, и поред чињенице да примена микрофона и других техничких уређаја за озвучење простора (због сличности прислушних уређаја - микрофона са бубама, стеницама – ен. *bug*, то се прислушни уређај, односно прислушкивање на енглеском језику означава као *bug*, *bugging*) даје добре резултате у прибављању информација од значаја за спречавање и сузбијање кривичних дела, подаци поменутог Административног судског уреда указују да се релативно мали број судских налога годишње односи на прислушкивање приватних стамбених просторија грађана, тј њихово озвучење. Тако је према извештају за 2003 годину он износио 118, или 8% од укупно одобрена 1441 захтева.⁷⁴ Разлоге несумњиво треба тражити у тешкоћама које се појављују у вези са одређивањем (лоцирањем) места на којем ће се одвијати разговор који треба бити предмет надзирања, као и у техничким препрекама које стоје на путу оперативцима при постављању и демонтажу прислушне апаратуре. Ипак, без обзира на такве тешкоће, мишљење већине државних службеника задужених за борбу против организованог криминала у САД-у јесте да надгледање телефонских разговора,

на кривична дела илегалне производње и промета опојних дрога, чији извршиоци и сами зависници у свакодневной комуникацији користе такве термине да их је, без добре упућености у ову проблематику, немогуће разумети.

⁷³ Adamoli S. et al.: *Organized Crime - Around the World*, Helsinki, 1998, str.

⁷⁴ Према извештају Административног уреда за 2003 годину, у 1441 случаја је вршено прислушкивање телефонских, усмених и електронских комуникација, што представља пораст од 6% у односу на 2002 годину. Прислушкивање телефонских разговора је трајало у просеку 44 дана, за разлику од 39 дана у 2002 години. Просечан број особа чије телефонске комуникације су прислушкиване порастао је са 92 лица по једном налогу у 2002, на 116 у 2003 години. Најчешћи објект прислушкивања наведен у одобреним захтева у 2003 години је био "преносиви уређај, који се носи од стране особе / на особи" - категорија која је први пут уведена Извештајем о прислушкивању из 2000. године, из разлога што одобрено прислушкивање направа попут пейџера и мобилних телефона није могло да се подведе под категорије које су постојале до 2000. године. У 2003 години је било укупно 81% случајева (или 1165 од укупних 1441) у којима се прислушкивање односило на преносиве уређаје. Следећи по учесталости објект надзора у 2003 години биле су приватне стамбене просторије грађана (породичне куће, станови, апартмани и сл.). Даље, 35 одобрених захтева односило се на надзор пословних просторија и објеката, канцеларија, ресторана, хотела и сл. Комбинација претходно наведених локација била је садржана у 95 одобрених захтева (7% од укупно одобрених захтева), док се 2% односило на друге локације, попут затворских ћелија, телефонских говорница и других телеф. прикључака на јавним местима, моторних возила и сл. Незаконита производња и продаја дрога и рекет су две најчешће врсте инкриминација у чијем откривању и расветљавању је прислушкивање коришћено, што иначе важи већ дужи низ година. Убиство је трећа врста кривичних дела по учесталости појављивања у захтевима за прислушкивање, док су на 4 месту крађе (тешке, лаке) и разбојништва.

Нав. према: Report of the Director of the Administrative Office of the United States Courts on Applications for Orders Authorizing or Approving the Interception of Wire, Oral, or Electronic Communications;

Интернет: <http://www.uscourts.gov/wiretap03/2003WireTap.pdf>

посебно употреба микрофона (за разговоре у просторијама), представља једну од најважнијих мера намењених његовом сузбијању, која омогућава продирање у најдубље слојеве злочиначких организација и прикупљање доказа о њиховим криминалним делатностима.⁷⁵

Оптужена лица на која се односе снимци настали као резултат примене тајног аудио надзора, у кривичном поступку се од таквих доказа најчешће бране ставом да снимљени глас није њихов, те да је цео аудио запис монтиран и фалсификован. У таквим случајевима суд најчешће одређује вештачење гласа оптуженог (фоноскопско вештачење). Стриктном применом ове процедуре суд може доћи у прилично незгодну ситуацију да код сваке примене аудио снимака као доказног материјала, оптужени, поучени адвокатима, истичу приговор о веродостојности гласа и захтевају вештачење, која суд и наређује, што би представљало велики финансијски издатак и значајно успорење поступка. У једној пресуди изреченој у *Посебном одељењу Окружног суда у Београду* 2005 године, судско веће је заузело став да на основу сопственог чулног доживљаја и искуства, стеченог преслушавањем аудио записа на главном претресу, нема сумње у веродостојност снимака и идентичност гласа оптуженог са гласом на снимцима, те да у конкретном случају вештачење није потребно. Ову пресуду је касније потврдио и Врховни суд Србије. Такође, ради провере приговора оптуженог о аутентичности аудио записа насталог надзором телефонских разговора, суд у поступку може позвати да се као сведок саслуша припадник полиције или БИА-е који је непосредно реализовао ову радњу, о околностима под којима је то учињено, те да се изјасни о оригиналности самих снимака. Као сведок се у поступку може позвати и оштећени или жртва (нпр. код изнуде, уцене, отмице исл.), односно друго лице које је учествовало у спорној конверзацији са оптуженим, како би дало свој исказ о аудио снимцима сачињеним том приликом, тј. да потврди или оспори садржину разговора који се предочава суду.

И поред несумњиве чињеница да наша земља последњих година усваја демократске, високо хумане стандарде и принципе криминалне политике и кривичног законодавства, још увек није могуће добити било какве податке о примени метода тајног надзора, било од правосудних органа, било од оних који ове мере непосредно спроводе (полиција, БИА, ВБА). Осам година након демократских промена, судови још увек не дају информације о броју издатих наредби за примену мера из члана 232 ЗКП-а, док полиција и БИА-а одбијају да пружи податке о броју прислушкиваних. Јавност не зна тачан број људи над којима се примењују ове мере, али то није познато чак ни скупштинском Одбору за безбедност, задуженом за цивилну контролу служби безбедности. Таква ситуација само подгрева сумњу да је број прислушкиваних јако велики, да се прислушкује државни врх и политичари, као и да се подаци из приватних живота појединаца користе за политичке обрачуне. У БИА-и званично

⁷⁵ У периоду од 1985 - 1991 године електронска присмотра примењена у истрагама FBI-а имала је за последицу 7.324 судске пресуде, којима су изречене новчане казне у износу од 131.851.162 долара, повраћај имовине, враћање у претходно стање или судско одузимање имовине у вредности од 331.861.045 долара, а резултат тога је било и спречавање потенцијалног економског губитка од 1.862.414.937 долара. Искуство ове службе говори да је судски наложена електронска присмотра била кључна или је у знатној мери помогла истрази FBI-а у 3.348 случајева у поменутом периоду. Нав. према: *International Law Enforcement Academy*, Будимпешта, фебруар 2004. године.

тврде да нелегално прислушкивање не постоји и да је свака мера примењена по налогу истражног судије или Врховног суда. У овој служби, као и у Врховном суду, не желе да саопште колико је грађана тренутно на мерама надзора (прислушкивања), јер такав податак представља државну тајна.

Октобра 2008. године министар одбране Републике Србије је донео одлуку о укидању тајности са документа *Војно-безбедносне агенције* (ВБА) о примени мера тајног надзора, на захтев удружења Иницијатива младих за људска права.⁷⁶ Према овом документу, ВБА је током 2007 године примила 35 наредби надлежног истражног судије за примену надзора и снимања телефонских и других разговора или комуникација другим техничким средствима и оптичка снимања особа. По основу тих наредби, ВБА је у складу са законским овлашћењима, током 2007. применила мере надзора према 35 особа.

⁷⁶ Иницијатива младих за људска права је 2008 године поднела захтев у коме се тражи информација о броју наредби које је ВБА примила од надлежног истражног судије за примену надзора и снимања телефонских и других разговора у 2007. години.

Проф. др Дарко Маринковић
Криминалистичко-полицијска академија Београд
Проф. др Ненад Милић
Криминалистичко-полицијска академија Београд

НАСИЉЕ И УБИСТВА НА НАРКОТРЖИШТУ

Апстракт: Од осамдесетих година прошлог века не престаје дискурс о односу дрога и криминала. Без сумње, реч је о веома сложеној интеракцији, која буди пажњу научне и стручне јавности широког спектра. Чињеница да број зависника широм света расте, да се криминални приходи остварени илегалном трговином дрогама мере милијардама евра, те да је наркокриминал ембрион и неизоставни део савременог организованог криминала, чини упитном политику прохибиције дрога. Њеном преиспитивању и евентуалној промени приступа посебно доприноси обим насиља и убистава, који су саставни део наркомиљеа/наркотржишта. При томе треба имати у виду да је у овом случају насиље много мање производ хемијских својстава дрога, а много више забране њиховог промета и незаконитих радњи које из њега произилазе. Да проблем лежи у сфери односа на илегалним тржиштима, најбоље потврђује пример Прохибиције у САД-у.

У раду се указује на природу и значај системског насиља и виртуелне анархије, утицај различитих чинилаца на степен испољавања насиља и убистава, посебно интензитет спровођења закона и полицијски притисак, старост преступника и њихову резидентност, поседовање оружја и сл. Иако поуздана статистика о броју убистава на наркотржишту не постоји, изнети су одређени подаци о њиховом обиму, уз дескрипцију мотива убистава и категорија њихових жртава. Посебна пажња у раду је посвећена и тзв. *рату против дрога*, феномену својственом за неке државе Средње и Латинске Америке, у коме пуни процват доживљавају насиље и убиства на наркотржишту, преливајући се на цело друштво.

Кључне речи: наркокриминал, системско насиље, виртуелна анархија, рат против дрога, убиства, наркотржиште

УВОД

Повезаност дрога са криминалом је вишеструка и тешко сагледива. Најдиректније, недозвољено је користити, поседовати, производити, или продавати психоактивне супстанце чија се производња и промет контролишу, док је наркокриминал, као сложена категорија и једна од најопаснијих криминалних форми, *ембрион* организованог криминала каквог данас познајемо. У литератури је најприхваћенији тзв. *трипартитни концепт* односа дрога и криминала, под којим се уобичајено подразумева:

- 1) *криминал под дејством наркотика* (ен. *use-related crime*) – кривична дела која врше појединци у посебном психофизичком стању узрокованом уносом дроге у организам, као резултат њеног ефекта на процес размишљања и понашања;

- 2) *криминал у циљу доласка до средстава за куповину наркотика* (ен. *economic-related crime*) – имовинска кривична дела, која зависници врше како би дошли до средстава за куповину дроге;
- 3) *криминал произишао из система функционисања наркотржишта* (ен. *system-related crime*) – кривична дела у вези са системом производње и продаје дроге, попут сукоба око територија.

Овај концепт подложен је критикама као превише директан и хетероген, с обзиром да у себе обједињује незаконита поступања која суштински и немају неке међусобне везе, осим наркотика као тачке конекције - мотиви, околности и начин њиховог вршења су великим делом различити. У прва два случаја активни субјект незаконитог поступања је сам *зависник*, због чега се њихово постојање може узети као оправдање *политике прохибиције дрога*. С друге стране, *криминал система наркотржишта* управо и настаје као последица прохибиције, чинећи је упитном и дискутабилном – њено спровођење доводи до повећаног *насиља, учесталих напада, одмазди и убистава*, који постају једино средство за решавање сукоба, конфликта и проблема било које врсте и којима се кажњавају они који греше, елиминишу они који сметају, стиче углед и репутација оних који га примењују. Насиље се јавља у свим сегментима наркотржишта - између дилера у току територијалних размирица, током сукоба конкурентних организација, конфликта унутар наркогрупа, између купаца и продаваца током купопродаје, наркотрговаца и полиције и сл.

Количина новца који је у *игри* преступнике чини спремним на све како би до њега дошли, укључујући и примену екстремних форми насиља према онима који су препрека ка остварењу тог циља. С друге стране, претња лишењем слободе и осудом на дугогодишње затворске казне чини их изузетно опрезним, али и опасним у реализацији својих криминалних активности, како би избегли *слово закона*. Зато се интерперсонални односи на наркотржишту најједноставније могу окарактерисати као *груби, окупирани насиљем и осветнички*.

ПРИРОДА НАСИЉА НА НАРКОТРЖИШТУ

Доступни подаци показују да је насиље готово по правилу обавезан пратилац илегалних тржишта, те да много више има везе са законском регулативом, односно забраном промета одређених роба или супстанци и активностима државних органа у спровођењу таквих закона, него са њиховим хемијским својствима.⁷⁷ Другим речима, актери криминалних аката најчешће нису особе под психофармаколошким дејством наркотика, већ они појединци или групе који на илегалном тржишту учествују као снабдевачи, продавци или њихови купци.⁷⁸

Штавише, може се рећи да је насиље, готово по правилу, повезано са забраном промета било које супстанце, преусмеравајући га на илегално тржиште, независно од њених својстава. Дobar пример за ову констатацију је период *Прохибиције* у САД-у, током којег се трговина алкохола одвијала илегално, уз ескалацију насиља - током ње

⁷⁷ Jacques S., Allen A., (2015). Drug Market Violence: Virtual Anarchy, Police Pressure, Predation, and Retaliation. *Criminal Justice Review*, 2015, Vol. 40(1) p. 88.

⁷⁸ Werb, D., Rowell, G., Guyatt, G., Kerr, T., Montaner, J., & Wood, E. (2011). Effect of drug law enforcement on drug market violence: A systematic review. *International Journal of Drug Policy*, 22, 87–94.

су борбе између кријумчара и отмичара камиона и бродова којима су алкохолна пића транспортована биле изузетно честе, као и окршаји са припадницима полиције, који су били у обавези да спроводе закон, без обзира на његову апсурдност.⁷⁹ У том правцу води и податак да су квантитативна истраживања показала да је велики проценат убистава почетком прошлог века у САД-у управо био повезан са забраном производње, продаје и конзумирања алкохола.⁸⁰ Одустајање од *Прохибиције* довело је до стабилизације тржишта алкохолних пића, али је зато на другим, новим илегалним тржиштима, ситуација постала иста или слична.

Као и остала илегална тржишта, и тржиште наркотика делује ван света уговорног права, судова и посредника за решавање размирица и кршење пословних обичаја, који раздвајају друштвено прихватљиве од неприхватљивих модела куповине и продаје робе - на њему изостаје примена закона и судско решавање спорова.⁸¹ Преварени, покрадени, опљачкани или повређени на илегалном тржишту дрога, по правилу не траже помоћ и заштиту државних органа, већ себи дају за право да сами, применом силе, надокнаде штету или се освете за нането зло.

Генерално, може се рећи да насиље на наркотржишту обухвата насиље као резултат међусобног сукоба актера наркотржишта (*интерно насиље*) и насиље као резултат сукоба актера наркотржишта са особама изван њега (*екстерно насиље*). Када је реч о интерном насиљу, у оквири њега се може разликовати насиље између самих трговаца (дилера) и између трговаца са једне, и купаца са друге стране. Друга форма насиља најчешће подразумева сукобе актера наркотржишта са припадницима полиције, у вези са криминалистичким (кривичним) истрагама. Посебан проблем представља насиље испољено без директног мотива у односу на оне који су њиме погођени, попут случајних пролазника, односно *коллатералних жртава*.

У контексту претходно наведеног, Roth разликује:⁸²

- насиље међу дилерима у току територијалних размирица, између конкурентних организација, претње насиљем, насилно кажњавање оних који крше правила како би претње биле уверљиве, борба са полицијом и заштита дилера на улицама;
- насиље између купаца и продаваца током трансакције, изазвано покушајем насилног одузимања новца или дроге, неуспеха да се оствари договор или постигне одговарајућа цена, или непоштовање локалних правила игре;
- насиље које укључује људе који нису ни продавци ни купци, а који се могу наћи на тржишту наркотика, попут случајних пролазника или особа из света проституције, односно других сфера илегалних тржишта.

Ипак, насиље није нешто што се на наркотржишту унапред подразумева – фактори који га највећим делом одређују су ниво конкуренције између криминалних организација и начин њиховог функционисања, укључујући и *modus operandi*,

⁷⁹ Маринковић Д., (2010). *Сузбијање организованог криминала – специјалне истражне методе*. Нови Сад, Прометеј, стр. 62-63.

⁸⁰ Owens, E. G. (2011). Are underground markets really more violent? Evidence from early 20th century America.

American Law and Economics Review, 13, 1–44.

⁸¹ Маринковић Д., (2015). Илегална тржишта – процене глобалних прихода. *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, vol. 49, br. 4, str. 1713-1730

⁸² Roth J. *Psychoactive Substances and Violence*; <http://www.druglibrary.org/schaffer/govpubs/psycviol.htm>

друштвено-политички амбијент и карактеристике подручја на коме се наркокриминал испољава, степен корупције, одлучност државних органа у његовом сузбијању и сл. Другим речима, чак и без заштите државе и судова, који успостављају ред и стабилност на легалним, и на илегалним тржиштима, па и наркотржишту, углавном влада мир. У том смислу, Brownstein са сарадницима⁸³ тврди да количина насиља на илегалном тржишту наркотика опада са његовом стабилизацијом, која подразумева добру организацију монополског типа и интерну интеракцију. Према Reuteru⁸⁴, најстабилнија ситуација у принципу постоји када једна криминална организација толико ојача да својом снагом и ауторитетом у потпуности доминира на одређеном подручју.

СИСТЕМСКО НАСИЉЕ И ВИРТУЕЛНА АНАРХИЈА НА НАРКОТРЖИШТУ

У делу које је вероватно најугицајнији научни рад свих времена када је реч о односу дрога и криминала, Goldstein⁸⁵ је показао да кључ проблема лежи у начину устројства и функционисања илегалног тржишта, дефинишући концепт *системског насиља као традиционално агресивног обрасца интеракције у процесу дистрибуције и коришћења наркотика*. Према њему, разликује се осам случајева системског насиља на наркотржишту: (1) насиље као резултат територијалних сукоба; (2) насиље према кршиоцима унутрашњих правила и норми наркогрупе; (3) насиље према крадљивцима дроге; (4) насиље према доушницима; (5) насиље због продаје дроге лошег квалитета; (6) насиље због неплаћања дугова; (7) насиље и сукоби због уживања дроге; (8) разбојништва и насилна одузимања дроге и новца.

Као што је Goldstein укупно насиље повезано са илегалном трговином наркотика поделио на мање целине, Jacques и Wright⁸⁶ су, у покушавају да класификују различите врсте системског насиља, издвојили два његова облика, и то *пљачкашки (предаторски)* и *осветнички*. Пљачкашки модел има своје две подврсте. Прва подразумева вршење разбојништава, односно насилно одузимање имовине преступника на наркотржишту, јер су, према схватању његових носилаца, илегални трговци дрога идеалне жртве - вероватноћа да контактирају органе реда због извршеног кривичног дела готово да је једнака нули. У том смислу, ови преступници сматрају да је рационалније опљачкати криминалне структуре и појединце, него грађане који поштују закон. Према речима једног од њих - *Све што сам урадио била је пљачка дилера дроге.....они неће позвати полицију. Шта ће рећи полицији? Опљачкали су ме и однели дрогу?*⁸⁷

Друга врста предаторства је резултат сукоба наркотрговаца око територије и успостављања монополског положаја. Овај облик насиља се манифестује кроз

⁸³ Brownstein, H. H., Crimmins, S. M., & Spunt, B. J. (2000). A conceptual framework for operationalizing

the relationship between violence and drug market stability. *Contemporary Drug Problems*, 27, 867–890.

⁸⁴ Reuter, P. (2009). Systemic violence in drug markets. *Crime, Law, & Social Change*, 52, 275.

⁸⁵ Goldstein, P. J. (1985). The drugs/violence nexus: A tripartite conceptual framework. *Journal of Drug Issues*,

15, 493–506.

⁸⁶ Jacques, S., & Wright, R. (2008). The relevance of peace to studies of drug market violence. *Criminology*, 46, 221–253.

⁸⁷ Jacques S., Allen A., op. cit., p. 90.

конкуренцију дилера на улицама, у суседствима или око одређених купаца и објеката. Ради се о веома важном питању, с обзиром да су одређене територије уносније или мање ризичне од осталих за продају дрога.⁸⁸ Наравно, нико није законски власник или има мање ексклузивно право да на одређеном подручју продаје наркотику, већ се ради о питањима која су изван закона. Насилни, територијални спорови настају када појединци или организације настоје да освоје контролу над територијом коју друга страна сматра својом.

Осветнички модел системског насиља произилази из односа наркотржишта са државним институцијама за спровођење закона. Наиме, у систему у коме се поштује закон, жртве криминала се за помоћ могу обратити полицији или правосудном систему. За разлику од њих, илегални трговци наркотицима избегавају комуникацију са органима реда. Као резултат таквог понашања, преступници имају много више разлога за примену неформалне правде, укључујући насилне борбе, одмазду, освете и убиства.⁸⁹ Соопеу⁹⁰ сматра да је за овакво стање на наркотржишту адекватан термин *виртуелна анархија*, као питање рационалности избора и одмеравања потенцијалне штете и користи алтернативних линија деловања тржишних субјеката. У том смислу, трговци наркотицима се, када се нађу у улози жртве, одлучују за неформално поступање и узимају закон у своје руке, сматрајући да им државни инструменти заштите и постизања правде не могу бити од користи, те да чак могу бити и кажњени за своје незаконите поступке, без обзира на улогу жртве у конкретном случају⁹¹ – тешко је очекивати да дилер полицији пријави крађу хероина који је држао у штеку или да му је он плаћен фалсификованим новцем, односно да се купац пожали да је, током куповине *квотера* опљачкан и претучен. Са друге стране, како наводи Klinger⁹², и сами полицијски службеници сматрају да жртве које потичу из криминалног миљеа не заслужују њихову помоћ.⁹³

Topalli и сарадници⁹⁴ су интервјуисали 20 активних дилера дроге, који су пре самог разговора били нападнути, са циљем да открију како су реаговали на насиље.

⁸⁸ Jacobs, B. A., & Wright, R. (2006). *Street justice: Retaliation in the criminal underworld*. New York, NY: Cambridge University Press.

⁸⁹ Jacques, S. (2010). The necessary conditions for retaliation: Toward a theory of non-violent and violent forms in drug markets. *Justice Quarterly*, 27, 186–205.

⁹⁰ Cooney, M. (1998). *Warriors and peacemakers: How third parties shape violence*. New York, NY: New York University Press.

⁹¹ Jacques, S., & Wright, R. (2013). How victimized drug traders mobilize police. *Journal of Contemporary Ethnography*, 42, 545–575.

⁹² Klinger, D. A. (1997). Negotiating order in patrol work: An ecological theory of police response to deviance. *Criminology*, 35, p. 291.

⁹³ Према речима једног дилера - *Током продаје робе дефинитивно нећете позвати полицију и жалити се да вас је неко опљачкао. Они вас неће испитивати. Свакодневно бежимо од полиције тако да они већ знају ко смо и чиме се бавимо.* (Jacques, S., & Wright, R. (2013), op. cit., p. 14).

⁹⁴ Topalli V, Wright R, Fornango R., (2002). Drug dealers, robbery and retaliation - Vulnerability, Deterrence and the Contagion of Violence. *British journal of criminology*, Vol. 42, 2002. Верзија доступна на интернет адреси http://www.researchgate.net/publication/228264188_Drug_Dealers_Robbery_and_Retaliation._Vulnerability_Deterrence_and_the_Contagion_of_Violence

Нестално и опасно окружење у коме ове особе делују чини их честим метама крађа и насиља, што многи од њих прихватају као ризик свог занимања. Због свог незаконитог деловања, преступници се не могу ослонити на формална средства заштите од насиља, превара, крађа или разбојништава, па су им неформална средства једини начин остварења правде. Осим тога, најпоузданији механизам помоћу кога се убудуће може избећи виктимизација је да се створи такав углед и ауторитет у криминалним круговима који ће одвраћати потенцијалне нападаче. Појединци који на неки напад не реагују одмаздом, ризикују да буду окарактерисани као *слабићи*, чиме индиректно упућују позив и другим преступницима да их нападну. На улици углед значи све - у окружењу преплављеном насиљем и провером чврстине и карактера актера на њој, константно се морају емитовати поруке о својој снази и одлучности (тзв. *кампања за поштовање*), укључујући и спремност на ликвидације.⁹⁵

У складу са наведеним, освета или одмазда је у миљеу наркотржишта корисна из најмање три разлога. Један је одржавање или побољшање угледа особе која спроводи освету, шаљући поруку другима да се она не може преварити или повредити без последица (*екстерни циљ освете*). Други разлог је достизање и задовољење правде у очима оног који се свети, а која се не може добити кроз формални правосудни систем (*интерни циљ освете*). Последњи разлог је посебно важан за илегалне трговце дроге, с обзиром да од полиције, чак и да им се обрате, не могу очекивати повраћај робе или предмета који су им украдени или одузети. Зато се силом, поред одмазде за оно што су учинили, жртве освете истовремено присиљавају да врате оно што им не припада (*рационални циљ освете* – вратити одузето). Тако нпр., према речима једног дилара - *Урадићу све да повратим оно што ми је одузето, или ће ми вратити назад или ће умрети...*⁹⁶

Jacques и Allen⁹⁷ истичу да интензивирање полицијских акција на наркотржишту значи већи број инфилтрираних тајних агената, доушника и псеудо (симулованих) куповине, што доводи до повећаног насиља, учесталих одмазди, напада и убистава. Другим речима, *полицијски притисак*, супротно очекивањима, појачава степен насиља на наркотржишту. У том смислу, и Miron⁹⁸ указује на позитивну везу стопе убистава на наркотржишту и интензитета спровођења закона, односно забране продаје и конзумирања наркотика, као и стопе њихове заплене. О чему се овде ради? Примопредаје дроге и новца се, у условима повећаног полицијског присуства које интензивира опасност од откривања, реализују по убрзаној процедури, с циљем да се умање шансе да буду уочене. Тиме се стварају добре прилике за преваре разних врста - трговци имају мање времена да провере и преброје новац, док са друге стране, купци не могу детаљније да погледају количину робу и њен квалитет. Међутим, преварно понашање за собом увек повлачи одређене последице, јер *виртуелна анархија* утиче да преварени постају склони освети и одмазди. Слично томе, интензивирање полицијских акција на наркотржишту захтева и веће ангажовање доушника, чиме се повећава опасност од њиховог откривања и кажњавања, укључујући и сурове ликвидације.

⁹⁵ Topalli V, Wright R, Fornango R., op. cit., p. 341.

⁹⁶ Jacques S., Allen A., op. cit., p. 91.

⁹⁷ Ibid., p. 88.

⁹⁸ Miron, J. A. (2001). Violence, guns, and drugs: A cross-country analysis. *Journal of Law and Economics*, 2, 615–633.

Jacques и Wright⁹⁹ су утврдили да појава и раширеност илегалног тржишта дрога, у срединама у којима је насиље већ присутно или укорењено, значајно повећава степен насиља и злочина, што није случај са мирнијим заједницама. Другим речима, преступници и криминалне групе којима примена насиља није страна, како у решавању интерперсоналних односа, тако и вршењу кривичних дела (разбојништва, омице, изнуде), још и више ће бити спремни на насиље у реализацији послова трговине наркотицима, с обзиром на новац који је у игри и ризик од откривања и кажњавања.

С друге стране, Meeson и Morselli¹⁰⁰ указују на бројне факторе који доводе до повећаног насиља на тржишту наркотика, укључујући године старости учесника, поседовање оружја, вредност наркотика, склоност ка њиховом конзумирању која може довести до психофармаколошких злочина, резидентност трговаца, тј. да ли су из истог краја и да ли се међусобно познају и сл. Према Blumsteinu¹⁰¹, присуство криминалних група, оружја и дроге на одређеном простору представља снажан фактор који повећава вероватноћу насиља на њему. Синергично дејство ова три чиниоца је кључно у давању одговора на питање зашто је стопа малолетника оптужених за убиство у САД-у, у периоду 1984-1993. године више него удвостручена. Такође, начин и место продаје дроге значајно утичу на појаву насиља - Curtis и Wendel¹⁰² су показали да, за разлику од финалне, уличне продаје, тржиште транспорта и испоруке дрога имају знатно нижи степен насиља.

УБИСТВА НА НАРКОТРЖИШТУ

Убиства на, или у вези са наркотржиштем, дефинишу се као *умишљајна лишења живота која директно произилазе из система производње и промета дрога*. С обзиром на чињеницу да је феномен злоупотребе наркотика широм света попримио размере масовне појаве, те да унутар илегалних наркотржишта фигурирају криминалне групе које спадају у категорију најсклонијих примени насиља, неки аутори истичу да се од укупног броја истрага убистава, *више од пола* њих односи на она која имају везе са наркотржиштем и наркобизнисом.¹⁰³

Тако нпр., у истраживању убистава која су извршена на територији града Њујорка 1988. године, утврђено је да више од половине њих (53%) има везе са наркотицима, од чега 39% настаје у процесу дистрибуције наркотика на илегално тржиште, 8% током фармаколошких ефеката дроге на конзумента, 2% током набавке новца за куповину наркотика, док је 4% од наведених убистава условљено већим

⁹⁹ Jacques, S., & Wright, R. (2013), op. cit., p. 575.

¹⁰⁰ Meeson, J., & Morselli, C. (2012). La Violence et al Re'olution de Conflits chez des Trafiquants de Cocaine; навед. према Jacques S., Allen, p. 96.

¹⁰¹ Blumstein, A. (1995). Youth Violence, Guns, and the Illicit-Drug Industry. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 86(1), 10-36.

¹⁰² Curtis, R., & Wendel, T. (2007). "You're always training the dog": Strategic interventions to reconfigure drug markets. *Journal of Drug Issues*, 37, 867-890.

¹⁰³ Geberth, V. (2006). *Practical Homicide Investigation: Tactics, Procedures, and Forensic Techniques*, Boca Raton, CRC Press, p. 889. Исти аутор наводи да је од укупно 200 убистава која су се десила на подручју од 3 квадратне миље и Јужном Бронксу, између 65% и 70% било у вези са наркотржиштем.

бројем чинилаца.¹⁰⁴ Главна дрога повезана са убиствима била је крeк, затим кокаин, док се само 3 од 218 убиства тицало продаје или конзумирања хероина.

Ипак, поуздана статистика о броју убиства у вези са дрогама, па тиме и убиства на наркотржишту, не постоји, нити је до тачног броја могуће доћи. На недостатак квантитативних истраживања у овој области, између осталих, указују и Jacques и Allen.¹⁰⁵ Зато су и подаци који се односе на проблематику убиства на наркотржишту (у вези са дрогама) веома опречни. Тако нпр., у саопштењу Министарства правде САД-а (*Department of Justice*) из 1994. године, наводи се да у овој земљи између трећине и половине од укупног броја убиства чине она која су повезана са дрогом, док се у студији Центра за контролу и превенцију болести (*Center for Disease Control and Prevention*) истиче да њихова стопа варира између 5% и 25%.¹⁰⁶ Према FBI-у, удео убиства извршених због кршења прописа о наркотицима (попут незаконите трговине и поседовања) је у укупном броју убиства, у периоду 1994-1998. године, износио 5,12%.¹⁰⁷

У литератури се најчешће срећу подаци о броју убиства у вези са наркотицима извршеним у Мексику, и њихова компарација са стањем у САД-у. Тако нпр., од 2007. до 2010. године, Мексико је имао скоро 15 пута више убиства ове врсте у односу на САД - током те четири године у њему је евидентирано 30.858 убиства у вези са дрогама, док је у истом периоду у САД-у извршено 2.049. Другим речима, убиства ове врсте су обухватала 46% од укупног броја извршених убиства, док је у САД-у само 3,6% њих класификовано у ову категорију.¹⁰⁸ Велики број убиства у вези са дрогама у Мексику у овом периоду, као и годинама које су следиле, последица је оштре међусобне конфронтације наркокартела, као и снажних акција полиције у њиховом сузбијању.

Аналогно обиму и интензитету насиља, и број убиства на наркотржишту је у директној вези са стањем на њему – уколико је оно *стабилно*, са јаком наркогрупом која кроз свој монополски положај ауторитарно регулише односе на њему, убиства ће бити ретка и представљати резултат спорадичних инцидената. Међутим, ситуација се драстично мења у случају тзв. *ванредних стања*, односно *оштре конфронтације* две или више наркогрупе, у циљу елиминисања конкуренције у било ком сегменту наркобизниса – од производње и кријумчарења, до *продаје на велико* и *уличне продаје*. У таквом амбијенту број убиства знатно расте и постаје део свакодневнице, све док једна група не елиминише другу(е) и успостави монопол на одређеном делу територије. Слично стање ствари имамо и у ситуацијама оштре и бескрупулозне борбе полицијских снага са наркогрупама. Наведени примери се тренутно могу везати за државе попут Мексика, Колумбије или Филипина.

¹⁰⁴ Roth J., *Psychoactive Substances and Violence*

¹⁰⁵ Jacques S., Allen A., *op. Cit.*, 87-99.

¹⁰⁶ *The Single Best Anti-Gun-Death Policy? Ending the Drug War*, By Noah Smith, The Atlantic, Dec 21, 2012;

<http://www.theatlantic.com/business/archive/2012/12/the-single-best-anti-gun-death-policy-ending-the-drug-war/266505/>

¹⁰⁷ Spiess M., Fallow D. (2000). *Drug Related Crime*, White House Office of National Drug Control Policy; http://www.policyalmanac.org/crime/archive/drug_related_crime.shtml

¹⁰⁸ Mexico's drug killings soar above US figures, By Diana Washington Valdez, El Paso Times; UPDATED: 03/28/2012; http://www.vivacolorado.com/noticias/ci_20270830/mexicos-drug-killings-soar-above-us-figures

Жртве убистава на наркотржишту

Различити модалитети убистава у вези са наркотржиштем најбоље се могу сагледати кроз однос учиниоца и жртве, у коме је садржан мотив њиховог вршења. Реч је о лишењима живота која су саставни део феномена *системског насиља* и производ *виртелне анархије наркотржишта* и која се, по правилу, врше са директним умишљајем. У том смислу, може се разликовати пет категорија жртава убистава на наркотржишту:¹⁰⁹

- жртве сукоба наркогрупа око територије;
- жртве нарушавања дисциплине наркогрупе и наркотржишта;
- жртве доушници (сарадници полиције);
- жртве крађе наркотика;
- припадници полиције и правосудних органа, убијени због предузетих акција против наркоорганизације.

Овој класификацији треба додати и категорију грађана који немају било какве везе са наркобизнисом и наркотржиштем, постајући жртве убистава као резултат чињенице да су се у погрешно време нашли на погрешном месту, односно месту оружаног обрачуна наркобанди, међусобно или са полицијом (случајне жртве, најчешће пролазници на улици). У односу на њих, учиниоци по правилу поступају са евентуалним умишљајем.

Жртве сукоба наркогрупа око територије и успостављања монопола - Тржиште дрога функционише по принципу *монополске трговине* и као такво не трпи било који вид конкуренције. Величина територије под надлежношћу једне криминалне групе у директној је вези са њеном снагом, тежећи непрестаном ширењу. Територијални и монополски принцип рада, са једне, односно експанзиони карактер, са друге стране, узрокују да свака повреда *месне нарко-надлежности* изазива грубе форме насиља, укључујући и убиства. По величини, територија на којој влада једна наркогрупа може бити различита - најчешће је реч о делу града или кварту, односно насељу, али, у случају јаких наркогрупа, то може бити и један или више градови или цели географски реони. Када је реч о појединачним објектима на њима, посебо су значајни клубови и друга места окупљања већег броја лица, често током вечерњих излазака у циљу присуствовања музичким или филмским догађајима и сл.

Све док је доминантна наркогрупа јака и ауторитативна, друге, суседне групе се неће усудити да је потисну, а уколико то и покушају биће грубо кажњене. Исто важи и за криминална удружења или појединце који делују на подручју под њеном надлежношћу и баве се другим незаконитим радњама, у случају да одлуче да се преорјентишу на трговину дрогом. Међутим, слабљење такве групе услед унутрашњих превирања, смрти или хапшења челних људи, доводи до напада других са циљем да је потисну и заузму њене позиције. Рачуница је једноставна – нова територија значи нове зависнике, кроз које се увећава промет, па самим тим и профит.

¹⁰⁹ У основи, реч је о класификацији коју даје Douglas са сарадницима - Douglas E. J. et al, (2006). *Crime Classification Manual* (second edition). San Francisco: Jossey Bass A WileyImprint, 2006, pp. 123-124.

Студија убистава у Њујорку коју су реализовали Goldstein и сарадници¹¹⁰ показала је да су у основи 35% убистава трговаца дрогом били територијални сукоби, док су Levitt и Venkatesh¹¹¹ утврдили да се вероватноћа смртног исхода међу актерима наркотржишта креће у распону од 1% до 2% месечно, током сукоба банди и транзиционих периода.

Жртве нарушавања дисциплине наркогрупе и наркотржишта - Дисциплина значи постојање правила понашања неке интересне групе, у овом случају наркогрупе, у сврху постизања заједничких циљева. Поштовање правила понашања истовремено значи уздржавање, самоконтролу и/или потискивање сопствених жеља и интереса, који се морају ускладити са заједничким, општим правилима понашања или, у случају да се то не учини, одбацити. Са аспекта *наркобизниса*, дисциплина значи беспоговорно извршавање наредби које долазе са виших инстанци, као и поштовање принципа рада који су се временом показали гарантом ефикасне и сигурне дистрибуције дрога.

Наркотржиште је уигран и унапред дефинисан систем производње и промета дрога, са већим бројем лица између којих владају односи *субординације*. У њему се, по правилу, тачно зна место и улога сваког појединца, који су дефинисани постизањем двоструког циља – само тржиште мора бити изузетно ефикасно, са једне, али и прикривено, тешко уочљиво и препознатљиво, са друге стране. Такво функционисање се највећим делом постиже строгим дисциплином чланова наркогрупе, који ултимативно поштују њена, унапред дефинисана, правила понашања и кодексе.

Убиство лица која су укључена у послове на наркотржишту, због прекршених правила понашања, значи њихово кажњавање, али оно истовремено има за циљ и опомену других. Кршење правила се може састојати у непоштовању уиграног и договореног система функционисања наркотржишта, доношењу одлука без консултације са претпостављеним, куповини и дистрибуцији дроге у сопственој режији, неуказивању поштовања према челним људима или на неки други начин прављењу опструкције. Кршиоци дисциплине су обично нижерангирани чланови групе, на нивоу уличних или средњих дилера, али то могу бити и високо рангирани преступници.

Жртве ових, као и убистава из претходне категорије, најчешће су добро познате полицији и регистроване као извршиоци кривичних дела илегалне производње и промета дрога.

Жртве доушници - Предузимање опсежнијих полицијских акција у правцу сузбијања наркокриминала практично је немогуће без њене инфилтрације у наркомиље, с обзиром на прикривеност процеса производње и транспорта дрога, као и *консенсуалност* односа *дилер – зависник*. И поред све шире примене метода надзора комуникација, осматрања и праћења, које су применом савремених техничких

¹¹⁰ Goldstein, P. J., Brownstein, H. H., Ryan, P. J., & Bellucci, P. A. (1997). Crack and homicide in New York City:

A Case Study in the Epidemiology of Violence. In C. Reinerman & H. G. Levine (Eds.), *Crack in America*:

Demon drugs and social justice. Berkeley: University of California Press, p. 119.

¹¹¹ Levitt, S., & Venkatesh, S. A. (2000). An economic analysis of a drug-selling gang's finances. *Quarterly Journal of Economics*, 115, 755–789.

средстава постале веома ефикасне, доушници и њихове информације су и даље полазна основа сваке озбиљније истраге наркокриминала.

Иако сарадња полиције и доушника има велики значај са становишта ефикасности полицијског рада и правосудног система уопште, она истовремено може бити и разлог бројних убистава на наркотржишту. То се најбоље може сагледати кроз примере заплена наркотика – готово по правилу, сваку опсежнију полицијску акцију која уроди откривањем веће количине дрога, прати једна или већи број ликвидација унутар наркомиља. Преступници су свесни да су у тим случајевима информације о месту и времену проласка пошиљке или примопредаје дрога највероватније дошле изнутра, односно из њихових редова.

Добар проток информација у подземљу, где се углавном *зна све о свакоме*, доводи до тога да се реалтивно лако може доћи до информације о томе ко је издао, посебно ако се не поштују строге криминалистичке процедуре рада са доушницима. У комбинацији са строгим запрећеним казнама, то ће преступнике додатно мотивисати на примену насилних средстава према онима који представљају претњу, па чак и потенцијалну, за њихову безбедност. Nataroff¹¹² наводи пример убиства четрнаестогодишње девојчице која је била сведок лишења живота једног доушника – њена грешка је била што је тражила новац да би ћутала. Презир са којим се гледа на оне који су издали своје дојучерашње сараднике тешко да се може мерити са било чиме - његова материјализација има за последицу не само лишење живота *цинкароша*, већ и застрашивање и јасну поруку другима шта их чека у случају да крену истим путем. Да ствар буде још гора, цену издаје, поред непосредног кривца, могу сносити и чланови његове породице или блиски пријатељи.

Крадљивци наркотика као жртве - Иако свесни да могу бити сурово кажњени, неки преступници не могу одолети искушењу да отуђе део или целу количину наркотика којом располажу. Крађа се може догодити током било ког сегмента испољавања наркокриминала – ипак, најчешће се дешава при преузимања наркотика из тзв. *штека* (оставе) за потребе уличне дистрибуције, од стране дилера. У ширем контексту, под крађу се могу подвести и ситуације продаје наркотика од стране дилера и задржавање дела новца за себе, што се шефовима приказује као да је узета мања, од стварно узете количине дроге.

У случају крађе наркотика могу се разликовати две ситуације – у првој се зна ко је крадљивац, који ће најчешће покушати да побегне и да се сакрије, док у другој то није могуће одмах и несумњиво утврдити, због чега се мора спровести својеврсна *интерна истрага*, са циљем да се крадљивац идентификује. Оно што је заједничко за оба случаја је да ће се од особе која је наркотике одузела тражити да исте врати или надокнади њихову вредност, након чега (највероватније) следи њена ликвидација, учинила то или не.

Припадници полиције и правосудних органа као жртве - Посебна категорија жртава у вези са наркотржиштем су припадници полиције и правосудних органа. При томе треба имати у виду да су њихове ликвидације *супсидијарне* у односу на коруптивне методе, којим преступници настоје да их *купе* и тиме се обезбеде од кривичног гоњења. У случају њихове непоткупљивости, наркодилери им, или члановима њихових

¹¹² Nataroff, A. (2009). *Snitching: Criminal informants and the erosion of the American justice system*. New York, NY: New York University Press, p. 41.

породица, упућују претње, док ликвидације углавном врше у случајевима када све претходно наведено не даје резултате.

Убиства ове врсте у себи садрже и елементе *тероризма*, с обзиром да, поред непосредног циља, тј. лишења живота државног службеника који води истрагу у вези са наркокриминалом, за циљ могу имати и да обесхрабре спровођење шире државне политике сузбијања наркотржишта, односно креирају утисак у јавности да је наркомафија једнако моћна као и сама држава. Оваква убиства су честа у друштвима са традиционално јаким наркогрупима, у тренуцима када држава покушава да сузбије њихово деловање.

У ову категорију жртава могу се сврстати и сведоци, вештаци, као и сва друга лица која на неки начин дају допринос у процесуирању наркодилера.

Колатералне жртве - Број недужних грађана, ухваћених у унакрсној ватри током међусобних обрачуна наркобанди, или њиховог сукоба са представницима полиције, знатно је увећан са јачањем наркотржишта и конкуренције на њему, као и значајним коришћењем ватреног оружја од стране дилера дроге. Број ових жртава посебно расте у случајевима спровођења тзв. *рата против дрога*. Тако нпр., подаци за Мексико указују на значајан број убијених грађана, страдалих у оружаним обрачунима државних снага и наркокартела, односно између и унутар самих наркокартела.¹¹³

Међусобни обрачуни наркогрупа су по правилу изузетно сурови и у њима се не води посебно рачуна о животима других, недужних лица, већ само да мета напада буде ликвидирана или да се спаси властити живот. Број колатералних жртава у директној је вези са временом и местом где се сукоб дешава, као и употребљеним оружјем. Нису ретке ситуације да се нарко-конфликти реализују усред бела дана, на улици, из возила у покрету, у локалу или ресторану, уз присуство великог броја грађана и употребу аутоматског оружја. Поред тога, ликвидације значајнијих припадника наркогрупа се често врше и подметањем експлозивних направа у аутомобил жртве или близу места где она живи или одседа, што опет представља значајан ризик да детонација лиши живота и оне који су се затекли у њеној близини.

УБИСТВА НА НАРКОТРЖИШТУ КАО САСТАВНИ ДЕО »РАТА ПРОТИВ ДРОГА«

Рат против дрога (ен. *war on drugs*) је *метафора* којом се проблем злоупотребе дрога у једном друштву или држави изједначава са инвазијом стране војске - борба против *агресора/окупатора* се у овом случају третира као борба против наркодилера, односно постаје начин њиховог сузбијања.¹¹⁴ Реч је о широко распрострањеном термину који означава свеобухватну државну акцију против наркокриминала, која укључује широк спектар активности, од политичких и законодавних, до институционалних и оперативних. У том контексту, *рат против дрога* се последњих деценија спроводи с циљем да се, оштрим репресивним мерама, као што су строге

¹¹³ *More and more people are being murdered in Mexico — and once more drug cartels are to blame*, By Kate Linticum, March 3, 2017, Los Angeles Times; <http://www.latimes.com/world/mexico-americas/la-fg-mexico-murders-20170301-story.html>

¹¹⁴ Golub A., Bennett A., Elliott L., (2015). Beyond America's War on Drugs: Developing Public Policy to Navigate the Prevailing Pharmacological Revolution. *AMS Public Health*. 2015 Mar 30; 2(1): 142–160.

затворске казне, повећање полицијских овлашћења, интензивно коришћење обавештајних, па и војних ресурса, сузбије илегална трговина дрога.

Као почетак *рата против дрога* у литератури се обично наводи 1971. година, када је тај израз први употребио амерички председник Никсон (Nixon). Број лица убијених у *рату против дрога* у САД-у (ен. *drug-war related homicide*) у просеку је најмање 1.100 особа на годишњем нивоу, мада се тачан број не може утврдити због чињенице да посебне евиденције о убиствима ове врсте не постоје. Бројка од 5.700 лица страдалих у активностима у вези са сузбијањем дрога на тлу САД-а, у периоду између 2006. и 2010. године, већа је од укупног броја америчких војника погинулих у рату у Ираку и скоро три пута већа од броја њених војника страдалих у Авганистану.¹¹⁵

Чињеница је да је владама појединих држава Средње и Јужне Америке непријатно да признају да наркокартели у њима јасно оспоравају природу и монопол државе на вођење рата и спровођење закона, те да гангстери имају искрену подршку припадника неких маргинализованих друштвених заједница.¹¹⁶ Најбоља парадигма феномена *рата против дрога* је Мексико. У њему је број убистава у вези са наркотицима драстично порастао након што је председник Калдерон (Calderón) крајем 2006. године најавио снажан обрачун државе са наркокартелима. Уследиле су бројне акције полиције и војске, које су пратиле и међусобни сукоби супротстављених картела. Према наводима мексичке владе, у таквом амбијенту насиља, између 2007. и 2014. године више од 164.000 лица је лишено живота, док је само у једној години, тачније 2011. године, на врхунцу борбе, евидентирано 27.000 жртава.¹¹⁷ Од 2006. године у Мексику је убијено или се води као нестало и више од 50 новинара. Акапулко, некада познато летовалиште светског џет-сета, ратови наркокартела су претворили у једно од најопаснијих места на свету, са више од 100 убистава на 100.000 становника.¹¹⁸

Ипак, треба узети у обзир да је број убистава ове врсте тешко одредити, с обзиром да се нека од њих не могу директно повезати са наркотицима. Многа убиства никада нису била предмет истраге, а мексичка влада није издала годишње податке о организованом криминалу и убиствима у оквиру њега. Неки подаци указују да 55 процената свих убистава чине убиства у вези са наркотицима, док се други лимитирају на 34 процента – и у једном и у другом случају они су критиковани, указујући да су критеријуми класификације великим делом непоуздани. Нпр., убиства извршена из аутоматског оружја се по аутоматизму сматрају убиствима наркокартела, док се лишења живота хладним оружјем или угушењем искључују као таква. Поред тога,

¹¹⁵ Duncan D., (2014). *The Death of a Giant: The End of the Illegal Drug Industry*; позивајући се на *FBI crime statistics*.

¹¹⁶ Ioan Grillo, *Gangster Warlords: Drug Dollars, Killing Fields, and the New Politics of Latin America*. New York: Bloomsbury Press, 2016.

¹¹⁷ *The Staggering Death Toll of Mexico's Drug War*, by Jason M. Breslow, July 27, 2015, Frontline; <http://www.pbs.org/wgbh/frontline/article/the-staggering-death-toll-of-mexicos-drug-war/>

Према наводима *Прекограничног института (Trans-Border Institute)* из Мексика, број убистава у вези са дрогама се у периоду владавине Калдерона (2006-2012) креће између 120.000 и 125.000. Навед. према *Counting Mexico's drug victims is a murky business*, by Claire Schaeffer-Duffy, Mar. 1, 2014, National Catholic Reporter; <https://www.ncronline.org/news/global/counting-mexicos-drug-victims-murky-business>

¹¹⁸ *Six severed heads found during Christmas Day violence in Mexico*, by Adam Withnall, INDEPENDENT, Monday 26 December 2016.

многи људи су погинули и као припадници паравојних формација, тзв. *одреда смрти* и снага безбедности.¹¹⁹

Насиље и начини убистава која врше припадници наркобанди су сурови. Одсецање глава и њихово бацање по улици је уобичајен поступак у обрачунима сукобљених група. Комадање тела и њихово млевење или разбацавање по ноћним клубовима, у сврху застрашивања, сматрају се пожељним. Често се дешава и да се егзекуције жртва снимају, те да се такви снимци затим постављају на интернету.¹²⁰

Метафора *Рат против дрога* губи статус стилске фигуре када је реч о Филипинима. У овој држави је у првој половини 2016. године на власт дошао Дутерте (Duterte), који је током предизборне кампање обећао да ће десетине хиљада људи бити убијене у борби полиције против криминала. Снаге безбедности су без поговора следиле његова наређења, док је Дутерте јавно позвао грађане да убијају наркодилере, што је изазвало још крвавије обрачуне, с обзиром да је и пре тога ситуација у тој држави била забрињавајућа. Полицијски званичници истичу да се спровођењем председникове политике не убијају корисници наркотика и они који их на то наводе, већ само наркодилери.¹²¹ Ипак, опште мишљење је да су Дутертеове мере суспендовале норме о заштити људских права. За кратко време, у полицијским акцијама широм Филипина убијено је више од 2.500 људи.

Ни ситуација у Костарици, када је реч о стању на наркотржишту, није ни мало ружичаста. Територијалне борбе између локалних наркогрупа довеле су до 399 убистава у 2015. години, што чини око 70 % од укупног броја убистава (570). Стопа убистава у овој земљи је 11,5 на 100.000 становника и скоро је двоструко већа у односу на 2000. годину, када је износила 6,3 и када је укупно извршено 249 убистава.¹²² Процењује се да од укупног броја убијених 7% отпада на припаднике снага реда, док остале жртве чине припадници наркобанди и обични грађани, као колатерална штета.

КРИМИНАЛИСТИЧКА ОБЕЛЕЖЈА УБИСТАВА ПОВЕЗАНИХ СА НАРКОТРЖИШТЕМ

Са криминалистичког аспекта, убиства у вези са наркотржиштем су по правилу планирана и у њима, неретко, учествује два или више извршилаца. Од средстава извршења издвајају се ватрено оружје, полуатоматко или аутоматско, често са оптичким нишанима или пригушивачима, зависно од конкретног случаја, као и експлозивне направе. Место извршења убиства је углавном отворен простор, улица или ауто-паркинг, некада и затворени простор, попут угоститељског или објекта за спортску рекреацију, улази/излази у/из објекта у којима жртве живе или бораве. Убиства из ове категорије се извршавају на начин да жртва има мале шансе да избегне

¹¹⁹ *Counting Mexico's drug victims is a murky business.*

¹²⁰ Део Мексичког пакла наркокартела може се видети у 116 слика, под називом - *Photos show death and destruction from 10 years of Mexican Drug War*, By Joshua Fechter; <http://www.mysanantonio.com/news/us-world/border-mexico/article/Photos-show-destruction-from-10-years-of-Mexican-6621726.php#item-38489>

¹²¹ *Philippines police chief: 300 dirty cops will be brought to justice*, By Kathy Quiano, Chandrika Narayan and Euan McKirdy, CNN, Updated 1623 GMT (0023 HKT) August 23, 2016, <http://edition.cnn.com/2016/08/23/asia/philippines-senate-hearing-war-on-drugs/>

¹²² 70 Percent of Costa Rica Murders Drug Related: Report, *Written by Michael Lohmuller, Tuesday, 13 September 2016* <http://www.insightcrime.org/news-briefs/70-percent-of-murders-in-costa-rica-drug-related>

смрт. У случају да се користи ватрено оружје, у њу се испаљује велики број хитаца у пределу главе или груди, док се код експлозивних направа постављају знатне количине експлозива, које због велике разорне моћи, поред жртве, могу лишити живота или повредити и лица која се налазе у њеном друштву или у близини.

Од *индикатора*, који у конкретном случају, већ на самом лицу места, могу указати да је реч о убиству у вези са наркотржиштем, посебно се издвајају:

- 1) два или више извршилаца, који у унакрсној ватри жртву лишвају живота;
- 2) убиство је плод дрске акције – нпр., жртва је убијена усред дана на улици, у присуству већег броја грађана;
- 3) место напада – улица, паркинг, улаз у зграду, двориште куће, степенице зграде, лифт, паркинг и сл.;
- 4) употреба аутоматског или полуаутоматског оружја, специјалне муниције, пригушивача, експлозива и сл.;
- 5) присуство контролног хица у главу жртве;
- 6) проналазак код жртве паковања дроге или амбалаже;
- 7) одсуство знакова крађе или елемената разбојништва над жртвом;
- 8) знаци пажљиве припреме убиства.

Ипак, *кључни индикатор* који у конкретном случају указује да је реч о убиству повезаном са наркотржиштем садржан је у одговору на питање - *Ко је жртва?* Уколико се провером идентитета и увидом у криминалистичке евиденције дође до сазнања да је реч о особи која је раније кажњавана за кривична дела злоупотребе дрога, или је у криминалном миљеу позната као таква, велика је вероватноћа да је њено лишење живота управо у вези са активностима на наркотржишту.

Убиства ове врсте су у честој конекцији са *нарученим убиствима*, што посебно долази до изражаја када су потенцијалне жртве високорангирани преступници, доушници у статусу заштићених сведока или припадници полицијских и правосудних органа. Њихове ликвидације по правилу траже добру припрему и посебно верзиране извршиоце, који добро рукују разним врстама оружја. Таква лица наркогрупе могу имати у свом саставу и користити их управо за ове сврхе, или их у конкретном случају унајмљују, што им, с обзиром на криминалне везе и познанства, не представља проблем.¹²³

Криминалистичке истраге убиства у вези са наркотржиштем се заснивају на тајном поступању и ангажовању полицијских службеника под легендом, симулованој куповини дрога, надзираним испорукама дрога, електронском надзору комуникација, озвучењу просторија и лица, обавештењима добијених од доушника, размени и анализи информацијама добијених од специјализованих служби и сл.

¹²³ На интернету се може наћи велики број примера да јужно-амерички наркокартели плаћају појединцима да за њих врше ликвидације. Један од таквих плаћених убица, који се у овим крајевима називају *сикариоси* (spanish: *sicarios*), Jesus Ernesto Chavez, признао је да не зна тачан број својих жртава, јер је престао да их броји након што је премашио цифру 800. Chavez је био члан посебне групе која је вршила ликвидације за потребе мексичког Juarez картела. Поред запањујућег броја убиства, и сам начин ликвидација је био шокантан – Chavez је жртвама често одсецао главе или је њихова тела комадао, како би импресионирао своје шефове.

Навед. према - *Mexican drug cartel hitman tells how he committed 800 murders before he stopped keeping track*, By Daily Mail Reporter, PUBLISHED: 22:13 BST, 11 February 2014; <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2557171/Mexican-drug-cartel-hitman-says-committed-800-murders-stopped-keeping-track.html#ixzz4hbx25D4u>

ЗАКЉУЧАК

Насиље је, готово по правилу, обавезан пратилац илегалних тржишта и саставни део система његовог функционисања - концепт *системског насиља* дефинише се као *традиционално агресиван образац интеракције у процесу дистрибуције и коришћења наркотика*. Као и остала илегална тржишта, и тржиште наркотика делује ван света уговорног права, закона и државних институција надлежних за спровођење закона, на њему је насиље једино средство за решавање сукоба, конфликта и проблема било које врсте. Њиме се кажњавају они који греше, елиминишу они који сметају, стиче углед и репутација оних који га примењују. Генерално, може се рећи да насиље на наркотржишту обухвата насиље као резултат међусобног сукоба актера наркотржишта (*интерно насиље*) и насиље као резултат сукоба актера наркотржишта са особама изван њега (*екстерно насиље*).

Ипак, насиље није нешто што се на наркотржишту унапред подразумева. Количина насиља на илегалном тржишту наркотика опада са његовом стабилизацијом, која подразумева добру организацију монополског типа и интерну интеракцију. У принципу, најстабилнија ситуација постоји када једна криминална организација толико ојача да својом снагом и ауторитетом у потпуности доминира на одређеном подручју.

Онемогућени да због свог незаконитог понашања траже помоћ државних органа у ситуацијама када су жртве имовинских или насилничких кривичних дела, преступници на наркотржишту себи дају за право да сами, применом насиља, надокнаде штету или се освете за нането зло. За овакво стање на наркотржишту адекватан је термин *виртуелна анархија*, као питање рационалности избора и одмеравања потенцијалне штете и користи алтернативних линија деловања тржишних субјеката – пријавити кривично дело полицији или сам решавати проблем. Буди пажњу чињеница да интензивирање полицијских акција на наркотржишту доводи до повећаног насиља, учесталих одмазди, напада и убистава, односно да *полицијски притисак*, супротно очекивањима, појачава степен насиља на њему.

Убивства на наркотржишту су, без икакве сумње, најзаступљенија од убистава у вези са односима у криминалном миљеу и настају у току употребе, продаје и дистрибуције опојних дрога. Њихови различити модалитети најбоље се могу сагледати кроз однос учиниоца и жртве, у коме је садржан мотив њиховог вршења. Реч је о лишењима живота која су саставни део феномена *системског насиља* и производ *виртуелне анархије наркотржишта* и која се, по правилу, врше са директним умишљаје.

У литератури се најчешће срећу подаци о броју убистава у вези са наркотицима извршеним у Мексику и њихова компарација са стањем у САД-у. *Рат против дрога*, као свеобухватна државна акција против наркокриминала, у земљама у којима се спроводи, представља амбијент у коме долази до ескалације ове врсте убистава. Најбоља парадигма овог феномена је ситуација у Мексику, али и Костарици и Филипинима.

Са криминалистичког аспекта, убивства на наркотржишту су по правилу планирана, често са два или више извршилаца који користе ватрено оружје, полуаутоматско или аутоматско, са оптичким нишанима или пригушивачима, као и експлозивне направе. Убивства ове врсте су у честој конекцији са *нарученим убиствима*. *Кључни индикатор* који у конкретном случају указује да је реч о убиству повезаном са

наркотржиштем садржан је у одговору на питање - *Ко је жртва?* Криминалистичке истраге се у овим случајевима заснивају на тајним операцијама, ангажовању полицијских службеника под легендом, симулованој куповини, надзираним испорукама, електронском надзору комуникација, озвучењу просторија и лица, обавештењима добијених од доушника и сл.